

Justitieutskottets betänkande

1981/82:42

om allmän rättshjälp innan s. k. pilotfall har avgjorts (prop. 1981/82:28 delvis jämte motioner)

Propositionen m. m.

I proposition 1981/82:28 har regeringen (justitiedepartementet) efter hörande av lagrådet föreslagit riksdagen att anta i propositionen framlagda förslag till

1. lag om ändring i rättshjälplagen (1972:429),
2. lag om ändring i lagen (1981:830) om ändring i rättshjälplagen (1972:429),
3. lag om ändring i rättegångsbalken.

I detta betänkande behandlar utskottet 8 § första stycket 7, samt 34 och 49 b §§ i förslaget till lag om ändring i rättshjälplagen. De andra förslagen i propositionen har utskottet – och riksdagen – redan behandlat (JuU 1981/82:19, rskr 105). Här behandlar utskottet också de med anledning av propositionen väckta motionerna 1981/82:79 av Lisa Mattson m. fl. (s) och 1981/82:86 av Lars Werner m. fl. (vpk) i de delar de gäller frågor som behandlas i detta betänkande.

Motionsyrkandena redovisas på s. 3.

Utskottet har inhämtat yttranden över de förslag i propositionen som behandlas i detta betänkande. En sammanställning över yttrandena finns i en *bilaga* till betänkandet.

De delar av förslaget till lag om ändring i rättshjälplagen som behandlas i detta betänkande har följande lydelse.

Förslag till

Lag om ändring i rättshjälplagen (1972:429)

Härigenom föreskrivs i fråga om rättshjälplagen (1972:429)¹

dels att 8, 9, 9 a, 12, 16, 22 och 34 §§ skall ha nedan angivna lydelse,

dels att i lagen skall införas en ny paragraf, 49 b §, av nedan angivna lydelse.

¹ Förslaget till ändring av 8 § har – utom såvitt gäller första stycket 7 – antagits av riksdagen. Detsamma gäller förslaget till ändring av 9, 9 a, 12 och 16 §§ samt – med viss jämkning – förslaget till ändring av 22 § (SFS 1981:1287).

Nuvarande lydelse¹

Föreslagen lydelse

8 §

Allmän rättshjälp får ej beviljas

1. i angelägenhet som skall prövas eller på annat sätt behandlas utom riket, om ej den rättssökande är bosatt här och särskilda skäl föreligger för rättshjälp,

2. den som är bosatt utom riket, om han ej är svensk medborgare eller om särskilda skäl föreligger för rättshjälp,

3. näringsidkare i angelägenhet som uppkommit i hans näringsverksamhet, om ej skäl föreligger för rättshjälp med hänsyn till verksamhetens art och begränsade omfattning, hans ekonomiska och personliga förhållanden eller omständigheterna i övrigt,

4. i fråga om anspråk som överlåtits till den rättssökande, om överlåtelsen kan antagas ha ägt rum i syfte att åstadkomma fördel vid prövning av begäran om rättshjälp,

5. för upprättande av självdeklaration,

5. för upprättande av självdeklaration, äktenskapsförord eller testamente,

6. i mål om boskillnad enligt 9 kap. 2 § giftermålsbalken.

7. om frågan om rättshjälp kan anstå till dess en annan rättslig angelägenhet, vari anspråket stöder sig på väsentligen likartad grund, har avgjorts slutligt.

6. den som ej har befogat intresse av att få sin sak behandlad.

8. den som ej har befogat intresse av att få sin sak behandlad.

I fråga om visst slag av ärenden som är talrikt förekommande och normalt av enkel beskaffenhet kan regeringen förordna att allmän rättshjälp ej skall beviljas.

Under förutsättning av ömsesidighet kan regeringen förordna att medborgare i viss främmande stat i fråga om allmän rättshjälp skall vara likställd med svensk medborgare.

34 §

Allmän rättshjälp skall upphöra om

1. rättshjälpsavgift ej erlägges enligt 27 §,

2. den rättssökande lämnat oriktig uppgift och rättshjälp ej skulle ha beviljats om riktig uppgift lämnats,

3. den rättssökande uppsåtligen eller av grov oaktsamhet lämnat oriktig uppgift, som varit ägnad att leda till befrielse från eller till för låg rättshjälpsavgift,

4. den rättssökande ej längre kan anses ha befogat intresse av att få sin sak behandlad, eller

5. de ekonomiska förhållandena ändrats i sådan mån att den rättssökande ej längre är berättigad till allmän rättshjälp.

Om allmän rättshjälp har beviljats trots att det föreligger ett sådant fall som avses i 8 § 7, får det beslutas att rättshjälpen skall upphöra.

¹ Vid propositionens avlåtande.

Nuvarande lydelse

Första stycket 3 och 4 gäller ej, om det är uppenbart obilligt att rättshjälpen upphör.

Beslutas att allmän rättshjälp skall upphöra, skall den som haft rättshjälp själv bära kostnaderna för denna. *Föreligger särskilda skäl*, får beslutas att kostnaderna *eller del därav* skall betalas av statsverket.

Föreslagen lydelse

Första stycket 3 och 4 *och andra stycket* gäller ej, om det är uppenbart obilligt att rättshjälpen upphör.

Om det beslutas att allmän rättshjälp skall upphöra *enligt första stycket*, skall den som haft rättshjälp själv bära kostnaderna för denna. *Det får dock* beslutas att kostnaderna *helt eller delvis* skall betalas av statsverket, *om det föreligger särskilda skäl*.

Om det beslutas att allmän rättshjälp skall upphöra *enligt andra stycket*, skall kostnaderna för rättshjälpen betalas av statsverket. *Det får dock beslutas* att kostnaderna *helt eller delvis* skall bäras av den som haft rättshjälp, *om det föreligger särskilda skäl*.

Beslut i fråga om upphörande av allmän rättshjälp meddelas, om den rättsliga angelägenheten är anhängig vid domstol, av domstolen och i annat fall av rättshjälpsnämnden. Sådant beslut får också meddelas i samband med prövning av besvär enligt 49 §.

49 b §

Domstolsverket och annan myndighet som regeringen bestämmer får påkalla beslut om att allmän rättshjälp skall upphöra enligt 34 §.

Denna lag träder i kraft den 1 januari 1982.

De nya bestämmelserna i 34 § skall tillämpas även om allmän rättshjälp har beviljats före ikraftträdandet.

Motionerna

I motion 1981/82:79 av Lisa Mattson m. fl. (s) hemställs att riksdagen skall avslå förslagen i proposition 1981/82:28.

I motion 1981/82:86 av Lars Werner m. fl. (vpk) hemställs såvitt nu är i fråga att riksdagen beslutar att avslå regeringens förslag till ändringar i rättshjälpslagen vad avser 8 § första stycket 7, 34 och 49 b §§ (yrkande 1 delvis).

Utskottet*Inledning*

Allmänt om rättshjälpssystemet

Rättshjälpslagen (1972:429) skiljer mellan fyra olika slag av rättshjälp, nämligen allmän rättshjälp, rättshjälp åt misstänkt i brottmål, rättshjälp

genom offentligt biträde och rådgivning. De förslag som behandlas i detta betänkande gäller allmän rättshjälp. Reglerna om denna form av rättshjälp innebär i huvudsak följande.

Allmän rättshjälp lämnas i princip i varje rättslig angelägenhet där det föreligger behov av sådant bistånd, om inte rättshjälp skall lämnas i annan form. Därvid är det utan betydelse om angelägenheten skall prövas av domstol eller av någon annan myndighet eller om det är fråga om en angelägenhet som inte handläggs vid någon myndighet. Huvudregeln har dock flera begränsningar. Bland dem märks främst att allmän rättshjälp inte får lämnas om den rättssökandes beräknade årsinkomst överstiger ett gränsbelopp som motsvarar åtta gånger det basbelopp som gällde året innan rättshjälp begärs (SFS 1981:1200). (T. o. m. utgången av år 1982 beräknas gränsbeloppet med utgångspunkt i basbeloppet för oktober månad året innan rättshjälp begärs.) Den 1 juli 1973, när rättshjälpsreformen trädde i kraft, var gränsbeloppet 58 400 kr. För år 1982 är beloppet 138 400 kr. Beloppet ökas om den som söker rättshjälp har underhållsskyldighet mot annan. Vidare tas hänsyn till förmögenhet, skulder och andra särskilda omständigheter. En annan begränsning är att rättshjälp inte får beviljas i vissa slag av ärenden. Den allmänna rättshjälpen innebär i princip att staten betalar kostnaderna i ärendet. Den rättssökande skall dock efter förmåga själv bidra genom att betala en rättshjälpsavgift. Den viktigaste ersättningsgilla kostnaden är kostnaden för biträde.

För handläggning av vissa ärenden om rättshjälp finns rättshjälpsnämnder.

Statens kostnader för rättshjälpen m. m.

Rättshjälpssystemet som tillkom år 1973 har t. o. m. år 1979 byggts ut i etapper. Budgetåret 1980/81 var statens kostnader för rättshjälpen ca 220 milj. kr. För innevarande budgetår har riksdagen anvisat 210 milj. kr. Till rättshjälpsnämnderna har riksdagen anvisat 8,3 milj. kr. (prop. 1980/81:100 bilaga 5, JuU 18, rskr 160). År 1980 beslutade riksdagen om ändringar i rättshjälpslagen som beräknades medföra besparingar på 16 milj. kr. (prop. 1980/81:20 bilaga 1, JuU 17, rskr 65) och år 1981 om sådana ändringar som beräknades medföra besparingar på drygt 20 milj. kr. (prop. 1981/82:28, JuU 19, rskr 105). I promemorian (Ds Ju 1982:2) Rättshjälpskostnaderna har lagts fram besparingsförslag som syftar till att minska belastningen på rättshjälpsanslaget med 50 milj. kr. Promemorian är föremål för remissbehandling. För budgetåret 1982/83 har regeringen föreslagit att 170 milj. kr. skall anvisas till rättshjälpskostnader och 9,27 milj. kr. till rättshjälpsnämnderna (prop. 1981/82:100 bilaga 5 s. 90 f).

Regeringen har nyligen tillsatt en kommitté som skall se över rättshjälpssystemet (Ju 1982:1; direktiv 1981:75). Den grundläggande målsättningen för rättshjälpssystemet – nämligen att den enskilde skall ha möjlighet att tillvarata sina rättsliga intressen oberoende av sin ekonomiska situation – får

enligt direktiven inte förloras ur sikte vid översynsarbetet. När det gäller allmän rättshjälp anges i direktiven att en huvuduppgift för kommittén bör vara att överväga var de ytterligare begränsningar av tillämpningsområdet som måste göras bör sättas in.

Förslag

I detta betänkande behandlar utskottet vissa delar av ett förslag till ändringar i rättshjälpslagen som regeringen har lagt fram. De innebär följande.

Rättshjälp skall inte få beviljas om frågan om rättshjälp kan anstå till dess en annan rättslig angelägenhet, vari anspråket stöder sig på väsentligen likartad grund (s. k. pilotfall), har avgjorts slutligt (8 § första stycket 7). Om rättshjälp trots det har beviljats får det enligt förslaget beslutas att rättshjälpen skall upphöra (34 § andra stycket). I sådana fall skall kostnaderna betalas av statsverket. Om det föreligger särskilda skäl får dock beslutas att kostnaderna helt eller delvis skall bäras av den som har haft rättshjälp (34 § femte stycket). Domstolsverket och annan myndighet som regeringen bestämmer skall få påkalla beslut om att rättshjälp skall upphöra (49 b §). De nya reglerna har föreslagits träda i kraft den 1 januari 1982. Bestämmelserna om upphörande av rättshjälp skall enligt förslaget tillämpas även om rättshjälp har beviljats före ikraftträdandet.

Bakgrunden till förslaget är att det i vissa typer av tvister, där rättsläget är oklart och omfattande utredning krävs, förekommer att talan samtidigt väcks vid skilda domstolar i ett stort antal likartade mål. Utmärkande för tvisterna är att vissa grundläggande bevis- eller rättsfrågor är gemensamma. Som exempel på sådana fall som avses nämns i propositionen mål om läkemedelsskador. Departementschefen uppger att kostnaderna i dessa mål vanligen är stora, främst vad gäller utredningar och arvoden till biträden, och han anför vidare att målen utgör en onormalt stor belastning på domstolsorganisationen.

Förslaget syftar till att undvika att det allmänna betalar kostnaderna i alla rättegångar, där bevis- eller rättsfrågorna är likartade. I stället bör ett eller flera pilotfall väljas ut, och det bör i princip inte vara möjligt att få rättshjälp i andra mål. Möjligheten att få rättshjälp i de andra målen skall dock enligt vad departementschefen anför inte vara helt utesluten, utan rättshjälp skall kunna beviljas för begränsade åtgärder då det är befogat, t. ex. för att vidta preskriptionshindrande åtgärder.

Besparingseffekten av förslaget har uppskattats till ca 2 milj. kr.

I motionerna 79 och 86 yrkas avslag på förslaget från mera övergripande synpunkter och utan någon detaljmotivering i denna del.

Remissyttranden

Regeringsförslaget har förelagts riksdagen utan föregående remissbehandling. Mot bakgrund härav har utskottet inhämtat yttrande över förslaget. Yttranden har inkommit från justitiekanslern (JK), Göta hovrätt, hovrätten över Skåne och Blekinge, hovrätten för Övre Norrland, Helsingborgs tingsrätt, domstolsverket (DV), rättshjälpsnämnderna i Stockholm, Göteborg, Malmö och Sundsvall, socialstyrelsen, juridiska fakultetsnämnden vid Uppsala universitet, rättegångsutredningen (Ju 1977:06), Sveriges advokatsamfund och Sveriges domareförbund.

En sammanställning över remissyttrandena finns i en *bilaga* till betänkandet.

Förslaget tillstyrks eller lämnas utan erinran av JK, hovrätten för Övre Norrland, socialstyrelsen, rättshjälpsnämnden i Malmö och Sveriges domareförbund. Göta hovrätt (majoriteten) tillstyrker förslaget i princip men förordar en annan lagteknisk lösning. DV och rättshjälpsnämnden i Sundsvall tillstyrker förslaget men förordar några mindre jämkningar i lagtexten. Förslaget avstyrks av hovrätten över Skåne och Blekinge, Helsingborgs tingsrätt, rättshjälpsnämnden i Stockholm (majoriteten), rättshjälpsnämnden i Göteborg, juridiska fakultetsnämnden vid Uppsala universitet, rättegångsutredningen och Sveriges advokatsamfund.

I det följande ges en kort sammanfattning av remissutfallet.

Flera av remissinstanserna diskuterar förslaget från rättvis- och rättssäkerhetssynpunkter. *JK* är helt övertygad om att ingen genom en sådan ordning som har föreslagits i propositionen kommer att missgynnas eller bli sämre ställd än tidigare. Han anser också att den föreslagna regleringen inte innebär någon orättvis behandling. *Domareförbundet* uttalar att de föreslagna bestämmelserna är väl övervägda och ägnade att på ett tillfredsställande sätt tillgodose enskildas anspråk på rättsskydd. En annan uppfattning förs fram av *hovrätten över Skåne och Blekinge* som anser att förslaget försämrar den enskildes rättsskydd. Hovrätten uttalar att det är otillfredsställande att låta en sparåtgärd i första hand drabba dem som är i särskilt behov av samhällets hjälp för att komma till sin rätt. *Advokatsamfundet* anför liknande synpunkter och uttalar att förslaget skulle medföra en avsevärd inskränkning i det sociala skydd som var rättshjälpslagens grundtanke. Bland övriga remissinstanser som tar upp rättssäkerhetsaspekter kan nämnas *rättshjälpsnämnden i Stockholm* som anser att förslaget innebär att man i viss mån frångår viktiga grundsatser som rör rättssäkerhet och allas likhet inför lagen.

Besparingseffekterna tas upp av flera remissinstanser. Det kan här finnas skäl att inledningsvis återge några uppgifter av *DV* som gäller mål om skadestånd på grund av verkningar av s. k. p-piller. *DV* uppger att det f. n. finns mål som rör 34 kvinnor anhängiggjorda vid olika domstolar. Tre mål har hittills avgjorts av tingsrätt. Kostnaderna enligt rättshjälpslagen och

lagen om fri rättegång för processerna där har uppgått till 2 110 000 kr., 1 080 000 kr. resp. 590 000 kr. Ett av målen har avgjorts av hovrätt. Kostnaderna för hovrättsprocessen har uppgått till 170 000 kr. DV framhåller att förslaget kommer att medföra ett effektivare utnyttjande av såväl rättshjälpsanslaget som domstolsorganisationen. Enligt JK kan förslaget innebära minskade kostnader också genom att det skapar bättre förutsättningar för bl. a. bedömningen av biträdenas arvodesanspråk och genom att uppgörelser utom rätta kan ske när ett pilotfall har avgjorts. När det gäller biträdesersättning anför *hovrätten för Övre Norrland* liknande synpunkter. *Hovrätten över Skåne och Blekinge* ifrågasätter däremot besparingseffekten av förslaget. Enligt *hovrätten* kan följden bli att försäkringsbolagen – genom rättskyddsförsäkringarna – får ta på sig ett ekonomiskt ansvar för processerna, och domstolarna skulle således ändå få handlägga de processer staten inte vill betala. Enligt *hovrätten* lär det vidare bli så att bl. a. kostnaderna för att syssla med formella frågor kommer att äta upp en del av besparingseffekten.

Några remissinstanser diskuterar frågan hur pilotfallen skall väljas ut. *Hovrätten för Övre Norrland* tror inte att det skall uppstå alltför stora svårigheter att avgöra vilka mål som bör få drivas med stöd av rättshjälp. *Hovrätten över Skåne och Blekinge* har en annan uppfattning och anser att förslaget i den delen utgår från felaktiga förutsättningar. Först då högsta domstolen har meddelat ett prejudicerande avgörande kan prövningen av det befogade i rättshjälpsansökningen sägas vila på ett konkret underlag som inte försätter beslutsmyndigheten i en brydsam situation. Men med en sådan ordning förfelas syftet med reformen. Bland andra remissinstanser som anser att det kan bli svårt att välja ut pilotfall är *juridiska fakultetsnämnden vid Uppsala universitet* och *advokatsamfundet*. De pekar bl. a. på att pilotmålet kan komma att föras oskickligt, och fakultetsnämnden anför att förslaget skulle kunna godtas endast om man verkligen kunde garantera att det blev en i allo mönstergill process i pilotmålet.

Flera av remissinstanserna diskuterar tillämpningsområdet för förslaget. *Advokatsamfundet* anför att lagtexten har fått en utformning som inte begränsar tillämpningsområdet på det sätt som avsetts. Tvärtom skulle enligt samfundet rättshjälp kunna förvägras sökandena i ett flertal andra typer av mål, t. ex. i mål om skadestånd vid olyckor eller katastrofer och fel i fastighet. Detta är en av orsakerna till att samfundet avstyrker bifall till förslaget. *Rättshjälpsnämnden i Malmö* tar också upp vissa mål om fel i fastigheter, nämligen mål om fel i fastigheter ingående i gruppbebyggelse. Rättshjälpsnämnden anför att utredningskostnaderna i sådana mål bör kunna nedbringas avsevärt om rättshjälpen inskränks till en eller ett par fastighetsägare. Enligt nämnden kan förslaget få viss betydelse för att komma till rätta med denna ärendetyp. Några av de remissinstanser som är positiva till förslaget anser att tillämpningsområdet bör begränsas. *Göta hovrätt* och *DV* menar bl. a. att det av lagtexten bör framgå att utgången av

pilotmålet skall ha betydelse för den aktuella angelägenheten. *Rättshjälpsnämnden i Sundsvall* anser att det i lagtexten bör anges att frågan huruvida rättshjälp kan anstå skall bedömas från rättssäkerhetssynpunkt.

Bl. a. *Göta hovrätt, hovrätten över Skåne och Blekinge* och *hovrätten för Övre Norrland* diskuterar vilka konsekvenser det kan få att rättshjälp kan komma att beviljas flera gånger i samma rättsliga angelägenhet. Den förstnämnda föreslår en lagteknisk konstruktion som innebär att rättshjälp inte behöver beviljas flera gånger i samma angelägenhet. Den sistnämnda pekar bl. a. på möjligheterna att sätta ned rättshjälpsavgiften i vissa fall när det blir aktuellt med rättshjälp flera gånger i samma angelägenhet.

Åtskilliga remissinstanser tar upp frågan om man kan åstadkomma det resultat som åsyftas med förslaget på annat sätt. Bl. a. *hovrätten över Skåne och Blekinge, Helsingborgs tingsrätt, rättshjälpsnämnden i Göteborg* och *juridiska fakultetsnämnden vid Uppsala universitet* pekar på möjligheten att vilandeförklara mål. Möjligheten att ingripa genom reglerna om prövning av biträdenas arvodesanspråk tas också upp av några remissinstanser, t. ex. av *rättshjälpsnämnden i Stockholm* och *rättshjälpsnämnden i Göteborg*. Bl. a. *hovrätten för Övre Norrland* och *DV* anser att dessa möjligheter inte kan ersätta en sådan ordning som föreslås i propositionen.

Rättshjälpsnämnden i Stockholm pekar på att biträden enligt rättshjälpslagen sedan den 1 januari 1981 inte har rätt att besluta om utredningar till en högre kostnad än som svarar mot hälften av basbeloppet. För utredningar till högre kostnad krävs beslut av rättshjälpsnämnd. Enligt nämnden kan en förnuftig tillämpning av denna regel medföra kostnadsdämpningar på sikt.

Rättegångsutredningen avser att avlämna ett förslag till ändringar i rättegångsbalken i vår. I förslaget kommer man att behandla mål av det slag som avses i propositionen, men utredningen har angripit problemet på ett annat sätt. Utredningen anser att en brist i förslaget i propositionen är att man inte tillräckligt har beaktat den behövliga samordningen mellan de organ som skall besluta i rättshjälpsfrågor. Utredningen kommer att föreslå att det görs möjligt att föra samman mål från olika domstolar till en domstol. Då får man nämligen enligt utredningen de bästa förutsättningarna för kostnadskontroll. Utredningen anser att institutet vilandeförklaring kan användas i dessa rättegångar.

Några remissinstanser hänvisar till rättegångsutredningens kommande förslag. *Rättshjälpsnämnden i Stockholm* nämner möjligheten att låta den nyligen tillkallade kommittén för översyn av rättshjälpsystemet överväga frågorna. Mot tanken att låta frågorna övervägas ytterligare inom ramen för kommittéväsendet kan ställas *socialstyrelsens* uppfattning att ändringarna bör genomföras nu för att de skall få någon större effekt på läkemedelsmålen. Enligt socialstyrelsen kan nämligen läkemedelsprocesserna väntas upphöra på sikt eftersom den läkemedelsförsäkring som finns sedan den 1 juli 1978 täcker ersättningsbehoven.

Överväganden

Utskottet gör följande bedömning.

Allmänt

Besparingar inom rättshjälpen och domstolsväsendet är ofrånkomliga i nuvarande statsfinansiella läge. I ärendet har det på ett övertygande sätt visats att den nuvarande möjligheten att samtidigt processa i likartade angelägenheter vid olika domstolar innebär ett ineffektivt utnyttjande av de knappa resurserna och i vissa mål drar mycket stora kostnader. Därför är det angeläget att söka vägar till ytterligare besparingar på detta område.

Många remissinstanser är kritiska mot förslaget av rättssäkerhetsskäl. Utskottet har förståelse för de kritiska synpunkterna, och utskottet vill betona att besparingarna inte får gå ut över de enskildas intresse att i tillbörlig utsträckning kunna hävda sin rätt. Att enskilda rättssökande kan komma att få vänta med att få sin sak prövad till dess att en annan rättslig angelägenhet har avgjorts är i och för sig inte orimligt. När ett pilotfall väl är avgjort torde det inte ta särskilt lång tid att avgöra likartade angelägenheter, och den tidsutdräkt som kan uppkomma är inget hinder mot att genomföra förslaget.

Även i de mål som inte har valts ut till pilotmål skall enligt vad departementschefen uttalar rättshjälp kunna beviljas för begränsade åtgärder, exempelvis för att inhämta viss utredning som löper risk att gå förlorad eller för att vidta preskriptionshindrande åtgärder. Med denna konstruktion motverkas risken att någon i detta avseende går förlustig sin rätt av den anledningen att han måste vänta på att ett pilotfall avgörs.

Vad som däremot inger utskottet vissa betänkligheter är hur man skall få tillräckliga garantier för att ett mål som blivit pilotmål verkligen blir vägledande. Om pilotmålet – kanske efter många års processande – återkallas som förlikat kan det hävdas att regleringen drabbar den hårt som har fått avslag på sin begäran om rättshjälp i avvaktan på att pilotmålet avgörs. Det kan naturligtvis också hända att pilotmålet drivs på ett sådant sätt att det inte leder fram till ett vägledande avgörande i de viktiga frågorna. Att detta kan komma att vålla stora olägenheter och besvär för parterna i de andra målen kan inte uteslutas. Vad som nu har sagts gör att utskottet hyser viss tvekan inför förslaget. Häremot kan dock invändas att den enda någorlunda nära till hands liggande lösningen på problemet, som ju består i att flera likartade processer aktivt drivs samtidigt, är att avgörandet i vissa mål får anstå – antingen det sker genom vilandeförklaring eller på det sätt som föreslås i propositionen.

Rättegångsutredningen planerar att i vår lägga fram ett förslag som innebär att mål av detta slag kan sammanföras till en domstol, och i sådana mål kan enligt rättegångsutredningen vilandeförklaring ske. I ett senare betänkande kommer utredningen att behandla frågor i vad mån man i särskilda fall bör använda pilotfallsmetoden eller parallellt driva alla mål

fram till ett avgörande. En metod kan, enligt vad rättegångsutredningen anför, vara att t. ex. låta en representativ part föra allas talan.

Rättegångsutredningens arbete är givetvis av stort intresse när det gäller att komma till rätta med de olägenheter som påtalas i propositionen. Även i arbetet inom den kommitté som nyligen har tillsatts för att se över rättshjälpsystemet kan komma att ge resultat som berör problemet. Här kan också nämnas att det i en nyligen framlagd promemoria (Ds Ju 1982:2) Rättshjälpskostnaderna bl. a. har föreslagits att införa en självrisk vid rättshjälp. Avsikten är att den rättssökande själv skall betala 10 % av den rättshjälpskostnad som överstiger 3 000 kr. Det pågår således överväganden som kan innebära att problemen med att flera likartade och kostsamma rättegångar drivs samtidigt vid olika domstolar löses på ett annat sätt än som har föreslagits i propositionen. I sammanhanget bör också sägas att vissa slags processer om läkemedelsskador kan få minskad aktualitet i framtiden. När det gäller skador som har vållats av läkemedel efter den 1 juli 1978 har de företag som tillverkar eller importerar läkemedel som säljs i Sverige nämligen åtagit sig att utge ersättning. Åtagandet är försäkrat genom ett kollektivt försäkringsavtal.

Vad som nu har anförts kan sägas tala för att man bör vänta med att införa en reglering som syftar till att begränsa antalet rättegångar av detta slag. Å andra sidan har det i ärendet framkommit att det är *nu* en reglering behövs – om än en provisorisk sådan. Utskottet stannar därför för att godta regeringens förslag i princip och avstyrka bifall till motionerna i motsvarande del. När det gäller vissa enskildheter i förslaget utvecklar utskottet sin mening i det följande. Här skall dock betonas att det är angeläget att tillämpningen av den nya lagstiftningen, som utskottet ser som provisorisk, följs noga och att frågan om en mera definitiv lösning övervägs ytterligare i samband med det utredningsarbete som pågår när det gäller rättegångsbalansen och rättshjälpslagen.

Tillämpningsområdet m. m.

Som exempel på mål som skall omfattas av den nya regleringen nämner departementschefen mål om läkemedelsskador. Utskottet anser att det främst är beträffande sådana och liknande mål som lagstiftningen bör tillämpas. Utskottet vill dock inte utesluta att det kan visa sig vara befogat att tillämpa regleringen även i vissa andra ärendetyper där ett stort antal personer har anspråk som stöder sig på likartad grund.

Som framgår av vad som tidigare har sagts är avsikten att utgången av pilotmålet skall ha betydelse för den aktuella angelägenheten. Några remissinstanser har förordat att detta bör framgå direkt av lagtexten. Enligt utskottets mening påkallas emellertid ingen sådan ändring av lagrummet; innebörden följer av syftet med lagstiftningen och det klarläggande uttrycket "kan anstå".

Avsikten är att ett eller flera mål skall kunna drivas som pilotmål och att

frågan om rättshjälp skall anstå i de andra målen. I vissa fall torde myndigheten redan i samband med att ansökan om rättshjälp kommer in ha vetskap om att det finns en eller flera angelägenheter i vilka anspråken stöder sig på väsentligen likartad grund. I sådana fall skall rättshjälp kunna vägras med stöd av 8 § första stycket 7. I många fall torde dock situationen vara den att myndigheten först i ett senare skede får kännedom om att det föreligger en pilotfallssituation. Då kan ett eller flera pilotmål väljas ut med stöd av bestämmelsen om upphörande av rättshjälp.

Rättshjälp för begränsade åtgärder m. m.

För att den föreslagna regleringen skall kunna fungera på ett tillfredsställande sätt måste den som förvägras rättshjälp i avvaktan på att pilotmål avgörs kunna få rättshjälp för begränsade åtgärder, exempelvis för att klarlägga målet eller ärendet i ett inledande skede, för att inhämta viss utredning som löper risk att gå förlorad eller för att vidta preskriptionshindrande åtgärder eller liknande. För att rättshjälpen skall kunna begränsas krävs det dock som departementschefen anför att sökanden uttryckligen har preciserat sin ansökan till att avse någon eller några rättsliga åtgärder. Att rättshjälp på detta sätt skall kunna beviljas för begränsade åtgärder torde inte – som en remissinstans anför – behöva anges i lagtexten. Här skall vidare framhållas att avsikten givetvis inte är att den nu beskrivna ordningen skall föranleda att praxis ändras när det gäller begränsning av rättshjälpen i andra typer av rättshjälpärenden.

Den föreslagna regleringen innebär att rättshjälp kan komma att beviljas flera gånger i samma angelägenhet. Detta följer av att rättshjälpen skall kunna upphöra och av att rättshjälp skall kunna beviljas för begränsade åtgärder. Om det tidigare rättshjälpärendet har avslutats blir den rättssökande skyldig att erlægga rättshjälpavgift på nytt. I de fall den tidigare rättshjälpen har upphört med stöd av 34 § och staten har betalat kostnaden för rättshjälpen torde det inte kunna anses obilligt att den rättssökande – som ju inte haft någon kostnad för den tidigare rättshjälpen – får erlægga rättshjälpavgift. Om den tidigare rättshjälpen däremot har gällt en begränsad åtgärd och den rättssökande således har haft kostnader för rättshjälpen är situationen en annan. Utskottet anser att i sådana fall i princip rättshjälpavgiften i det senare ärendet bör sättas ned så att rättshjälpavgifterna tillsammans inte överstiger vad den rättssökande skulle ha haft att betala om rättshjälp bara hade beviljats en gång i angelägenheten. Regeln i 12 § rättshjälpslagen om nedsättning av rättshjälpavgifter medger dock nedsättning till ett belopp som understiger 1 % av basbeloppet (f. n. 170 kr.) endast i begränsad omfattning. Avgiften får nämligen sättas lägre än det beloppet bara då det är uppenbart att den rättssökande saknar möjlighet att betala en så stor avgift. Det torde sålunda vara ofrånkomligt att fall kommer att inträffa då den rättssökande blir skyldig att totalt erlægga en större avgift än om rättshjälp endast hade beviljats en gång i angelägenheten. I det

fortsatta översynsarbetet får övervägas om det är befogat att ändra denna reglering.

Upphörande av rättshjälp

Förslaget i 34 § om att rättshjälpen skall kunna upphöra och förslaget i samma paragraf om kostnadsreglering i sådana fall föranleder ingen erinran från utskottet. Med anledning av vad en remissinstans har anfört vill utskottet här framhålla att bestämmelserna i 34 § om vem som skall betala kostnaden för rättshjälpen endast reglerar förhållandet mellan staten och den som har haft rättshjälpen. När det gäller frågan om motpartens ersättningsskyldighet gentemot den rättssökande/staten gäller reglerna i rättegångsbalken (se NJA 1980 s. 786).

Behörighet att påkalla att rättshjälp skall upphöra

Regeringens förslag innebär att DV eller annan myndighet som regeringen bestämmer skall få påkalla beslut att rättshjälp skall upphöra. Avsikten är att JK skall tilläggas behörigheten. Enligt DV bör JK inte ha sådan behörighet. Utskottet anser att regeringens förslag bör godtas. Utskottet vill vidare, med anledning av vad en remissinstans har anfört, framhålla att det ligger i sakens natur att behörigheten avser rätt att påkalla prövning av frågan om allmän rättshjälp skall upphöra. Utskottet anser således att detta inte uttryckligen behöver anges i lagrummet.

Övrigt

I 46 § rättshjälpslagen finns en hänvisning till 8 § första stycket 5. Genom den ändring i rättshjälpslagen som trädde i kraft den 1 januari 1982 (SFS 1981:1287) ändrades 8 § första stycket 5 utan att därav betingad ändring gjordes i 46 §. Utskottet förordar att en sådan ändring nu görs i en särskild lag om ändring i rättshjälpslagen. Denna lagändring bör träda i kraft snarast möjligt och tillämpas fr. o. m. den 1 januari 1982.

Övriga lagändringar bör träda i kraft den 1 juli 1982.

Utskottets hemställan

Utskottet hemställer

1. att riksdagen med bifall till proposition 1981/82:28 i de delar den behandlas i detta betänkande och med avslag på motion 1981/82:79 i motsvarande del (delvis) och motion 1981/82:86 i motsvarande del (yrkande 1 delvis)
 - a) antar följande som *Utskottets förslag* betecknade lydelse av 8 § rättshjälpslagen

Nuvarande lydelse

Utskottets förslag

8 §¹

Allmän rättshjälp får ej beviljas

1. i angelägenhet som skall prövas eller på annat sätt behandlas utom riket, om ej den rättssökande är bosatt här och särskilda skäl föreligger för rättshjälp,

2. den som är bosatt utom riket, om han ej är svensk medborgare eller om särskilda skäl ej föreligger för rättshjälp,

3. näringsidkare i angelägenhet som uppkommit i hans näringsverksamhet, om ej skäl föreligger för rättshjälp med hänsyn till verksamhetens art och begränsade omfattning, hans ekonomiska och personliga förhållanden eller omständigheterna i övrigt,

4. i fråga om anspråk som överlåtits till den rättssökande, om överlåtelsen kan antagas ha ägt rum i syfte att åstadkomma fördel vid prövning av begäran om rättshjälp.

5. för upprättande av självdeklaration, äktenskapsförord eller testamente,

6. i mål om boskillnad enligt 9 kap. 2 § giftermålsbalken.

7. om frågan om rättshjälp kan anstå till dess en annan rättslig angelägenhet, vari anspråket stöder sig på väsentligen likartad grund, har avgjorts slutligt,

7. den som ej har befogat intresse av att få sin sak behandlad.

8. den som ej har befogat intresse av att få sin sak behandlad.

I fråga om visst slag av ärenden som är talrikt förekommande och normalt av enkel beskaffenhet kan regeringen förordna att allmän rättshjälp ej skall beviljas.

Under förutsättning av ömsesidighet kan regeringen förordna att medborgare i viss främmande stat i fråga om allmän rättshjälp skall vara likställd med svensk medborgare.

b) antar det genom propositionen framlagda förslaget till ändringar i rättshjälpslagen i övrigt i de delar det behandlas i detta betänkande, dock att tidpunkten för ikraftträdande bestäms till den 1 juli 1982,

2. att riksdagen antar följande förslag till

Lag om ändring i rättshjälpslagen (1972:429)

Härigenom föreskrivs att 46 § rättshjälpslagen (1972:429) skall ha nedan angivna lydelse.

Nuvarande lydelse

Föreslagen lydelse

46 §²

Med rådgivning förstås i denna lag rådgivning och därmed jämförlig

Med rådgivning förstås i denna lag rådgivning och därmed jämförlig

¹ Senaste lydelse 1979:240.

² Senaste lydelse 1979:240.

Nuvarande lydelse

åtgärd i rättslig angelägenhet under högst en timme. Som rådgivning skall dock ej anses åtgärd *i angelägenhet som avses i 8 § första stycket 5* eller som omfattas av förordnande som meddelats med stöd av 8 § andra stycket.

Föreslagen lydelse

åtgärd i rättslig angelägenhet under högst en timme. Som rådgivning skall dock ej anses åtgärd *för upprättande av självdeklaration* eller åtgärd *i angelägenhet* som omfattas av förordnande som meddelats med stöd av 8 § andra stycket.

Denna lag träder i kraft två veckor efter den dag, då lagen enligt uppgift på den har utkommit från trycket i Svensk författningssamling. Lagen tillämpas dock för tid från och med den 1 januari 1982.

Stockholm den 16 mars 1982

På justitieutskottets vägnar

BERTIL LIDGARD

Närvarande: Bertil Lidgard (m), Lisa Mattson (s), Eric Jönsson (s), Hans Petersson i Röstånga (fp), Björn Körlof (m), Lilly Bergander (s), Gunilla André (c), Hans Pettersson i Helsingborg (s), Göte Jonsson (m), Helge Klöver (s), Ella Johnsson (c), Bonnie Bernström (fp), Maja Bäckström (s), Maj Pehrsson (c) och Ulla-Britt Åbark (s).

Reservation (mom. 1)

Lisa Mattson (s), Eric Jönsson (s), Lilly Bergander (s), Hans Pettersson i Helsingborg (s), Helge Klöver (s), Maja Bäckström (s) och Ulla-Britt Åbark (s) anser

dels att den del av utskottets yttrande som börjar på s. 9 med "Utskottet gör" och som slutar på s. 12 med "juli 1982" bort ha följande lydelse:

Utskottet anser, i likhet med ett stort antal remissinstanser – och i viss mån lagrådet – att starka invändningar kan riktas mot förslaget ur rättvis- och rättssäkerhetssynpunkter. Det råder enligt utskottets mening inte någon tvekan om att förslaget försämrar den enskildes rättsskydd. Dessutom innebär det att man ger avkall på viktiga principer som rör rättssäkerhet och allas likhet inför lagen.

För att den enskildes rättsskyddsbehov skall vara tillgodosett krävs att han har ekonomiska möjligheter att utnyttja det rättsliga förfarandet. De flesta medborgarna är inte i en sådan ekonomisk situation att de har det. Ett väl utbyggt rättshjälpsystem är därför ett nödvändigt inslag i rättssamhället, och det är också ett led i strävandena efter ökad jämlikhet mellan medborgarna.

Detta synsätt på rättshjälpsystemet måste enligt utskottets mening vara vägledande för det besparingsarbete som sker inom rättshjälpen. Redan med denna utgångspunkt måste förslaget avvisas.

När det gäller den föreslagna konstruktionen vill utskottet – i likhet med juridiska fakultetsnämnden vid Uppsala universitet – framhålla att förslaget möjligen skulle kunna accepteras om man kunde garantera att det blev en i allo mönstergill process i pilotmålet. Om förslaget genomförs nu kan det dock – som fakulteten också anför – inträffa att en rättssökande som inte får rättshjälp finner sig förekommen av en part med ett oskickligt ombud som utför sin huvudmans talan dåligt. Den rättssökande som inte fått rättshjälp kan således få vänta med att få sin angelägenhet prövad utan att på något sätt vara säker på att det träffas ett avgörande som på ett riktigt och rättvist sätt är vägledande för prövningen av hans angelägenhet.

När det gäller enskildheter i förslaget vill utskottet också peka på att det torde möta stora svårigheter att välja ut pilotfall. För att man med säkerhet skall veta om ett fall kan bli vägledande för andra fall måste man ha kunskap inte bara om de yrkanden och invändningar etc. som har framställts i de båda målen utan också om hur målen kommer att drivas i framtiden. Enligt utskottets mening är det över huvud taget orealistiskt att tänka sig att en sådan prövning kan ske i samband med beslut i rättshjälpsfrågan.

Utskottet vill vidare – i likhet med en remissinstans – peka på att lagtexten inte har fått en utformning som begränsar tillämpningsområdet på det sätt som avsetts enligt motiven till förslaget. Tvärtom skulle rättshjälp kunna förvägras sökanden även i ett stort antal andra typer av mål, t. ex. i mål om skadestånd vid olyckor eller katastrofer eller i mål om fel i fastighet. Urholkningen av rättshjälpsystemet är alltså större än vad som framgår av departementschefens motivering till förslaget.

När det gäller enskildheter i förslaget vill utskottet slutligen ta upp den föreslagna övergångsbestämmelsen. Den innebär att domstolarna omedelbart efter ikraftträdandet skall kunna besluta om att rättshjälp skall upphöra i angelägenheter i vilka rättshjälp beviljats för många år sedan och i vilka kostnaderna för angelägenheten redan uppgått till stora belopp. Visserligen skall kostnaderna för rättshjälpen i sådana fall enligt huvudregeln betalas av staten. Men därigenom löser man inte alla problem som kan uppstå för dem som berövas rättshjälpen. Det finns nämligen ingen garanti för att processen avstannar i och med att rättshjälpen upphör. Men den vars rättshjälp har upphört kan bli tvungen att återkalla sin talan av ekonomiska skäl. I det läget kan motparten komma att utverka en ogillande dom vilket inte bara innebär att den rättssökandes anspråk ogillas utan även att han kan bli skyldig att betala motpartens rättegångskostnader vilka kan uppgå till mycket stora belopp.

Utskottet anser sig således inte kunna godta förslaget om begränsningar i möjligheten att få rättshjälp i avvaktan på att pilotfall avgörs och avstyrker – som föreslås i motionerna 79 och 86 – bifall till propositionen i denna del.

Utskottet vill dock inte utesluta att det, för att förhindra missbruk av rättshjälssystemet, kan finnas skäl att göra vissa begränsningar i möjligheterna att få rättshjälp. Utskottet utgår från att denna fråga övervägs i lämpligt sammanhang.

I 46 § rättshjälpslagen finns en hänvisning till 8 § första stycket 5. Genom den ändring i rättshjälpslagen som trädde i kraft den 1 januari 1982 (SFS 1981:1287) ändrades 8 § första stycket 5 utan att därav betingad ändring gjordes i 46 §. Utskottet förordar att en sådan ändring nu görs i en särskild lag om ändring i rättshjälpslagen.

Denna lagändring bör träda i kraft snarast möjligt och tillämpas fr. o. m. den 1 januari 1982.

dels att utskottets hemställan under moment 1 bort ha följande lydelse:

1. att riksdagen med bifall till motion 1981/82:79 (delvis) och motion 1981/82:86 (yrkande 1 delvis) avslår proposition 1981/82:28 i de delar den behandlas i detta betänkande.

SAMMANSTÄLLNING AV REMISSYTTRANDEN

Justitiekanslern (JK)

På justitiekanslern ankommer det som ett tjänsteåliggande att företräda staten såväl vid som utom rätta. Vid utförande av denna min uppgift har jag som företrädare för staten vid ett flertal tillfällen uppträtt i sådana mål i vilka enligt regeringens förslag möjligheterna till rättshjälp framdeles i princip skall vara begränsade till dess ett eller flera "pilotfall" har avgjorts. Mot bakgrund av vad jag erfarit från handläggningen av dylika mål vill jag uttala att jag finner det vara både lämpligt och angeläget att genomföra de ändringar i rättshjälpslagen som regeringen föreslagit.

Mot ett genomförande av förslaget har bland annat åberopats rättviseskäl. Det har härvid gjorts gällande att det för den rättssökande måste framstå som föga rimligt att åtminstone tills vidare gå miste om rättshjälp i avvaktan på utgången av ett annat mål. Enligt min mening innebär den föreslagna regleringen ingen orättvis behandling. Förslaget medger ju att rättshjälp alltid kan beviljas för vidtagande av erforderliga åtgärder för bevarande av varje enskilds rätt. Sedan "pilotmålet" slutligt avgjorts sker med beaktande av utgången i "pilotmålet" en prövning om rättshjälp i övriga fall skall beviljas eller ej. Har genom "pilotmålet" avgjorts en rent rättslig fråga gemensam för alla målen följer direkt därav hur rättshjälpsfrågan i övriga mål skall avgöras. Rör det sig i stället för en rättsfråga om en bevisfråga är det enligt min mening fullt möjligt efter det att ett par mål prövats att bedöma hur utgången kommer att bli i de övriga målen. Det blir då också möjligt att bedöma om det kan vara rimligt att medge rättshjälp i övriga mål eller ej. Jag är helt övertygad om att ingen genom sådan ordning kommer att missgynnas eller bli sämre ställd än tidigare.

Det har vidare gjorts gällande att det kommer att ta längre tid för de enskilda att komma till sin rätt om först ett eller flera "pilotmål" skall prövas. Inte heller denna farhåga finner jag vara välgrundad. Skall ett stort antal mål prövas i flera domstolsinstanser torde det ta mycket längre tid i anspråk innan slutliga avgöranden föreligger än om ett eller ett par mål prövas. I det förra fallet splittras ombudens och domstolarnas insatser på ett stort antal mål vilket medför att tidsutdräkten blir större. Om däremot insatserna koncentreras till ett eller ett par mål torde man vinna i såväl kvalitet som i snabbhet. När slutligt avgörande föreligger i ett eller flera "pilotmål" finns det som regel goda möjligheter att utom rätta snabbt klara av övriga fall. Avgörandena i "pilotmålen" kan väntas bli så utformade att de ger omedelbar ledning härför. Har käromålet i dessa mål bifallits kan rättshjälp beviljas och snabba uppgörelser utom rätta komma till stånd. I det motsatta fallet torde det inte vara rimligt att låta nya processer i samma sak betalas av statsverket. Att som föreslagits utvidga möjligheterna för domstolarna att vilandeförklara mål i avvaktan på avgörandet i ett eller ett par "pilotmål" ger inte möjlighet till snabbare handläggning än som följer vid tillämpning av det i propositionen framlagda förslaget.

Jag finner det avslutningsvis vara skäl att meddela vissa andra vunna erfarenheter på detta område. För det första kan det konstateras att det

åtminstone hittills är ett begränsat antal advokater som för enskildas räkning i stor skala drivit mål av angivet slag. Den för dessa mål begärda sammanlagda ersättningen har varit uppseendeväckande hög. Genom att prövningen av skäligheten i den yrkade ersättningen har prövats av olika domstolar har det varit svårt att få till stånd en samlad bedömning av riktigheten av den totalt begärda ersättningen. Enligt min mening kan detta antas ha lett till generösare bedömningar och därmed större kostnader för rättshjälpen än vad som varit motiverat. Genom den föreslagna ordningen med prövning av "pilotmål" skapas bättre förutsättningar för debitering och bedömning av riktigheten och skäligheten av gjord debitering. Till detta kommer naturligtvis att en orönig med prövning av ett eller flera "pilotmål" med därpå eventuella utom rätta träffade uppgörelser kommer att leda till mindre kostnader för det allmänna.

Mot bakgrund av det anförda och då jag inte kan finna att de av regeringen föreslagna ändringarna i rättshjälpslagen innebär att någon enskild drabbas av orättvisa vill jag därför starkt tillstyrka de föreslagna ändringarna.

Göta Hovrätt

Majoriteten

Den i propositionen valda konstruktionen inger på av lagrådet anförda skäl principiella betänkligheter. Även ur praktisk synvinkel medför propositionens förslag vissa egendomliga konsekvenser. Ett mål/ärende vari rättshjälpen upphört i avvaktan på att ett pilotfall avgöres skall i regel därefter avslutas. Om rättshjälp härför erfordras måste ny sådan beviljas och den rättssökande har att ånyo erlægga rättshjälpsavgiften. Den rättssökande måste således i regel erhålla rättshjälp två gånger för att få sin rättsliga angelägenhet slutförd. Detta innebär vidare att om den, vars rättshjälp upphört, vinner mål vid domstol kommer motparten förpliktas att ersätta statsverket/den rättssökande kostnaden för endast den senare rättshjälpen. Kostnaden för den ursprungliga rättshjälpen skall ju enligt huvudregeln bäras av statsverket. Motpartens ersättningsskyldighet kommer därigenom att begränsas till att avse kostnaderna för målets avslutande. – Uppkommer under tid då rättshjälp upphört behov av åtgärd som inte kan anstå till dess pilotfallet avgjorts skall – enligt uttalande i propositionen – ny rättshjälp beviljas endast härför. Detta innebär att man kan komma i den situationen att för samma rättsliga angelägenhet skall beviljas rättshjälp tre gånger.

Som ytterligare skäl emot den föreslagna konstruktionen av ändringen i rättshjälpslagen kan anföras att det oftast torde vara mycket svårt att fatta beslut om avslag på rättshjälpsansökan innan man har kännedom om motparts inställning i målet/ärendet. Först på ett ganska sent stadium kan således ett beslut om avslag komma att meddelas, vilket torde innebära avsevärda nackdelar för såväl sökande som ombud.

En möjlighet att i viss mån undvika dessa problem är att införa ett nytt begrepp, begränsad rättshjälp. Innebörden av detta begrepp skulle vara den

att den rättshjälp som ursprungligen beviljats den rättssökande kvarstår. Kostnader för rättshjälpen som uppstår efter det att beslut om begränsning av densamma meddelats ersätts inte utom i de fall ett biträde kan visa att en åtgärd inte kunnat anstå till dess pilotfallet avgjorts. De fall som här närmast kan komma ifråga är frågor rörande bevissäkring och vidtagande av preklusions- eller preskriptionsbrytande åtgärder. När pilotfallet slutligt avgjorts skall begränsningen upphöra, varefter den rättsliga angelägenheten kan slutföras.

De mål/ärenden som träffas av den föreslagna ändringen har i propositionen beskrivits sålunda: "Allmän rättshjälp får ej beviljas om frågan om rättshjälp kan anstå till dess en annan angelägenhet, vari anspråket stöder sig på väsentligen likartad grund har avgjorts." Den valda formuleringen ger upphov till följande synpunkter.

Från rättssäkerhetssynpunkt är det angeläget att lagtexten erhåller en sådan formulering att endast de med förslaget avsedda målen/ärendena träffas av begränsningsregeln. Oaktat att de aktuella målens karaktär och deras förhållande till varandra inbördes inte redovisats synes den valda formuleringen föra alltför långt. Av lagtexten framgår inte att utgången i pilotfallet skall ha betydelse för utgången i det aktuella målet/ärendet. Således träffas även de fall av inskränkningen vari den i pilotfallet förekommande frågan är oomstridd. Vidare har använts uttrycket "på väsentligen likartad grund" vilket uttryck torde inbegripa ett stort antal mål/ärenden. Detta i förening med att regeln är obligatorisk kan antas medföra att rättshjälp kommer att vägras i betydligt fler fall än som enligt uttalande i propositionen är avsett. I 14 kap. 1 och 2 §§ rättegångsbalken används uttrycket "väsentligen samma grund". De fall som skulle träffas av begränsningsregeln om detta uttryck valdes synes bättre överensstämma med uttalanden i propositionen rörande regelns tillämpningsområde. Slutligen har som en förutsättning angivits att frågan om rättshjälp skall kunna anstå. Detta innebär att rättshjälp, om en åtgärd måste vidtas omedelbart, inte kan vägras. Det måste vara att föredra att låta behovet av att få angelägenheten avgjord vara vägledande vid bedömningen av rättshjälpsfrågan.

På grund av vad sålunda anförts föreslår hovrätten att lagtexten erhåller följande utformning.

34 a §

"Kan den angelägenhet för vilken rättshjälp beviljats anstå till dess en annan rättslig angelägenhet, vari anspråket stöder sig på väsentligen samma grund, avgjorts slutligt och är avgörandet av betydelse för utgången, skall rättshjälpen begränsas till att avse endast sådan åtgärd som inte kan anstå.

Beslut om begränsning av rättshjälp meddelas, om den rättsliga angelägenheten är anhängig vid domstol, av domstolen och i annat fall av rättshjälpsnämnden. Sådant beslut får också meddelas i samband med prövning av besvär enligt 49 §."

49 b §

"Domstolsverket och annan myndighet som regeringen bestämmer får påkalla beslut om att allmän rättshjälp skall upphöra enligt 34 § och om begränsning av rättshjälp enligt 34 a §."

Om den i propositionen föreslagna 34 § andra stycket läggs till grund för lagstiftning bör hänvisningen till 8 § lyda: "8 § första stycket 7".

Hovrätten vill slutligen peka på att uttalandet i propositionen innebärande att ett eller ett par pilotfall bör kunna väljas ut saknar underlag i lagtexten. Med den nuvarande utformningen torde inte rättshjälp kunna beviljas i något annat fall än det, vari anspråket först framställts. Har rättshjälp däremot redan beviljats i ett flertal fall är det dock möjligt att utvälja pilotfall eftersom regeln i 34 § andra stycket, i motsats till den i 8 § första stycket 7, är fakultativ.

Skiljaktiga meningar

Två skiljaktiga ledamöter anför.

Vi ansluter oss till den mening justitierådet Bengtsson framfört i lagrådet och vill härutöver tillägga följande.

Som framhålls i propositionen är det från processekonomisk synpunkt otillfredsställande när ett stort antal likartade mål handläggs samtidigt i domstolarna. Detta förhållande är emellertid inte i första hand ett rättshjälpsproblem utan en olägenhet för alla parter, oavsett om de erhållit rättshjälp, liksom det medför en belastning på domstolsorganisationen. Problemet bör därför angripas genom ändringar i rättegångsbalken och inte i rättshjälpslagen. Som justitierådet Bengtsson anför synes en utvidgning av möjligheterna till vilandeförklaring av mål därvid erbjuda en framkomlig väg.

En annan sak är att det med nuvarande ordning kan finnas risk för missbruk av rättshjälpen genom att ett biträde i onödan driver likartade anspråk i ett stort antal fall i stället för att försöka framtvunga ett principavgörande genom att föra fram ett pilotfall. I propositionen har inte denna fråga berörts och underlag saknas för en bedömning om missbruk av rättshjälpen förekommer i detta avseende. Om så skulle vara fallet finns emellertid som justitierådet Bengtsson framhåller ett remedium i 22 § rättshjälpslagen. Särskilt i kombination med utvidgade möjligheter till vilandeförklaring bör sådant missbruk enligt vår mening därför kunna beivras med rättshjälpslagens regler om jämkning av biträdets ersättning.

Ett eventuellt missbruk av rättshjälpen från biträdenas sida bör däremot enligt vår mening inte leda till en begränsning av möjligheterna till rättshjälp för rättssökande som i och för sig har ett befogat intresse att få sin sak behandlad och är i behov av bistånd genom allmän rättshjälp. Den i propositionen angivna möjligheten att erhålla rättshjälp för begränsade frågor tillgodoser inte heller de rättssökandes berättigade intressen. En på sådant sätt begränsad rättshjälp ger exempelvis inte utrymme för förhandlingar med motparten i syfte att åstadkomma en förlikning. Som majoriteten anför kan ett system med rättshjälp i begränsade frågor medföra att den rättssökande får erlägga rättshjälpsavgift flera gånger vilket måste framstå som oskäligt, samt att motpartens ansvar för den rättssökandes rättshjälpskostnader undergår en opåkallad begränsning. Det av majoriteten föreslagna systemet med begränsad rättshjälp har vissa fördelar i detta avseende. Det innebär emellertid en principiell nyhet med svåröverskådliga konsekvenser och bör inte genomföras utan närmare utredning.

På grund av det anförda avstyrker vi den i propositionen framförda lösningen.

Även den närmare utformningen av den i propositionen föreslagna lagregeln ger enligt vår mening anledning till invändningar. Enligt den föreslagna punkten 7 i 8 § rättshjälpslagen får rättshjälp ej beviljas om frågan om rättshjälp kan anstå till dess en annan rättslig angelägenhet, vari anspråket stöder sig på väsentligen likartad grund, har avgjorts slutligt. Regeln förutsätter att grunden för ett anspråk anges när ansökan om rättshjälp görs. I flertalet fall görs ansökan på ett så tidigt skede att det inte kan krävas att grunden för anspråket anges. För övrigt är det inte alltid så att den som söker rättshjälp har ett anspråk. I många fall är situationen den motsatta, nämligen att ett anspråk riktar sig mot den som söker rättshjälp. Vad som avses med likartad grund är också oklart. Med uttrycket pilotfall torde anses ett fall som är vägledande för utgången av andra fall. Huruvida så är förhållandet behöver inte anknyta till grunden för anspråket utan kan likaväl hänföra sig till en rättsfråga eller ett beviskrav eller andra förhållanden. I målen om skadestånd på grund av läkemedelsskador torde den gemensamma faktorn närmast vara att det rör sig om skador på grund av visst läkemedel. För att ett pilotfall skall bli vägledande torde dessutom som regel krävas att målet förs till högsta instans. Om så blir förhållandet torde som regel inte kunna bedömas med någon säkerhet när ansökan om rättshjälp görs i en liknande angelägenhet. Ibland kan pilotfallet komma att slutligt avgöras genom en förlikning eller genom dom i lägre instans. I sådana fall kan avslag på ansökan om rättshjälp i liknande angelägenhet i efterhand framstå som helt omotiverat. Den som avvaktar utgången av ett pilotfall har inte heller någon möjlighet att påverka utgången av pilotfallet. Det anförda innebär enligt vår mening att förslaget har sådana brister att det inte kan läggas till grund för lagstiftning.

En skiljaktig ledamot tillstyrker det remitterade förslaget i dess helhet.

Hovrätten över Skåne och Blekinge

Förslaget att inskränka möjligheten till rättshjälp av hänsyn till förekommande s. k. pilotfall (8 § 1 st. 7 p RhjL) förestavas väsentligen av besparingsskäl. Detsamma gäller förslaget att rättshjälp i motsvarande fall skall kunna tas ifrån den rättssökande i efterhand (34 och 49 b §§ RhjL). Den avsedda besparingseffekten lär emellertid delvis utebli. I propositionen beaktas inte sådana faktorer som merarbete för de myndigheter, främst de allmänna domstolarna, som har att pröva rättshjälpsfrågor av nu nämnda slag och kostnader för att sprida information om pågående processer rörande s. k. pilotfall. Förslagen i propositionen försämrar även den enskildes rättsskydd. Primärt blir detta följderna genom att åtskilliga personer i praktiken berövas möjlighet att föra talan om t. ex. skadestånd till följd av en produkts farliga egenskaper. Det framstår som otillfredsställande att låta en sparåtgärd i första hand drabba dem som är i särskilt behov av samhällets hjälp för att komma till sin rätt. För denna kategori innefattar den planerade reformen vidare en klar risk för rättsförlust på det viset att behövliga processuella åtgärder kan komma att bli skjutna på en ovisst framtid i

avvakten på utgången i ett närbesläktat mål. Den i propositionen anvisade metoden med partiell rättshjälp i sådana lägen är inte något effektivt botemedel härcmot. Frågan är över huvud om utgångspunkten för förslagen i propositionen är riktig. Det förhållandet att en viss fråga avgjorts av högsta domstolen anses idag inte hindra att rättshjälp beviljas den som vill föra talan i en liknande situation. I propositionen görs ingen ändring i nu berörda hänseenden. Det innebär att frågan om rättshjälp skulle bedömas olika beroende på om det rör sig om flera samtidigt anhängiga processer på ett område där prejudikat saknas eller om det är fråga om processer på ett område där det redan finns ett vägledande avgörande. Det är svårt att se hur en sådan skillnad kan försvaras från principiell synpunkt. Det nu sagda fäster uppmärksamheten på att förslagen i propositionen av allt att döma inte har föregåtts av någon grundligare utredning. Detta kommer till synes också på det viset att propositionen inte innehåller någon redogörelse för eller några överväganden om tänkbara alternativa möjligheter att uppnå den eftersträ-vade besparingseffekten på annan väg, t. ex. genom en noggrannare prövning av biträdesersättningen i de åsyftade fallen. Från lagteknisk synpunkt uppvisar förslagen även åtskilliga brister. Mot denna bakgrund synes det välbetänkt att låta frågan om inskränkningar i rättshjälpen bli föremål för ytterligare utredning, innan någon lagstiftningsåtgärd företas. Hovrätten avstyrker därför att förslagen i propositionen genomförs.

Med den inställning som hovrätten nu redovisat anser hovrätten det inte nödvändigt att i detalj analysera alla enskilda frågor som aktualiseras av förslagen i propositionen. Hovrätten vill emellertid anlägga följande mera allmänna synpunkter på innebörden av förslagen.

Vad gäller den eftersträ-vade besparingseffekten förtjänar påpekas att man i propositionen med tystnad förbigått det förhållandet att förekommande rättsskydds-försäkringar sedan 1972 års rättshjälpsreform vanligen är konstruerade som subsidiär hjälp åt försäkringstagarna, när rättegångskostnader inte betalas av statsverket eller av motpart. Detta får till följd, att vid ett genomförande av reformen sannolikt försäkringsbolagen får ta ett ekonomiskt ansvar för motsvarande processer. Under förutsättning att inte bolagen ändrar försäkringsvillkoren – något som i och för sig inte kan uteslutas – leder det till att domstolarna ändå får handlägga de processer som staten inte vill bekosta. Till den del man i propositionen strävat efter att avlasta domstolsorganisationen förefaller det därför som om reformen inte skulle få avsedd effekt.

Vad vidare gäller tanken på partiell rättshjälp för förberedande åtgärder o. d. blir det mycket svårt att tänka sig hur detta i praktiken skall gå till. I propositionen uttalas (s. 23) att begränsningen av rättshjälpens omfattning till viss eller vissa åtgärder kräver att den rättssökande inskränkt sin rättshjälpsansökan i enlighet härmed; gör han inte det, torde det inte vara möjligt att bevilja rättshjälp bara i vissa delar. Det sista är otvivelaktigt riktigt (se Arrfelt, Rättshjälp, 2 uppl., s. 32 f). Men problemet är närmast hur man skall få den rättssökande att inse det lämpliga i att begränsa sin rättshjälps-ansökan till någon eller några åtgärder och hur denna avgränsning i så fall skall kunna preciseras. Enligt nu gällande ordning torde rättshjälpsärendet komma att avslutas sedan den beviljade åtgärden slutförts. Den rättssökande får därefter inkomma med ny ansökan om han önskar vidtaga någon ytterligare åtgärd, varvid bl. a. ny rättshjälpsavgift skall fastställas. Det är också att märka att i de fall då ärendet inte hunnit gå så långt som till domstol statsverket står kostnaderna för rättshjälpen i den mån dessa inte täcks av

den rättssökandes rättshjälpsavgift. Det lär därför bli så, att bl. a. kostnaderna för att syssla med formella frågor kommer att äta upp en del av den önskade besparingseffekten. Man får i stället en ökad byråkratisering av hela rättshjälpsförandet, något som knappast kan vara regeringens mening.

Motsvarande problem inställer sig vid tillämpningen av den föreslagna nya regleringen i 34 § RhjL. Hovrätten har färsk erfarenhet av de svårigheter som är förenade med tillämpningen av hittillsvarande regler i denna paragraf. Dessa beror inte minst på den motsättning som föreligger mellan motiven till nu gällande lagtext och själva ordalagen i denna. Dessa svårigheter snarare ökar genom tillägget i 34 § 4 st. Detta ställer nämligen de nuvarande tolkningsproblemen på huvudet. Medan man idag beträffande de fall då rättshjälp upphör har som huvudregel att den rättssökande själv skall stå för kostnaderna utom när det undantagsvis föreligger särskilda skäl för motsatsen (något som enligt motiven syftar endast på de situationer som avses i 1 st 1 och 4 p), föreslås nu som huvudregel det motsatta, nämligen att staten skall bära kostnaderna i "pilotfallssammanhangen" såvida inte särskilda skäl talar för att den enskilde skall stå för kostnaderna helt eller delvis. Det föreslagna systemet förefaller inte vara tillräckligt genomtänkt. Propositionen redovisar över huvud taget inte några närmare överväganden hur den nu presenterade reformen förhåller sig till nu gällande regler avseende jämförbara situationer, t. ex. det fall som avses i 34 § 1 st. 4 p (upphörande av rättshjälp på den grunden att den rättssökande inte längre har befogat intresse av att få sin sak behandlad). Detta är visserligen närmast en lagteknisk svaghet. Den pekar emellertid på att reformen lider av avsevärda brister inte bara när det gäller möjligheterna att påvisa någon besparingseffekt utan också i fråga om utformningen av de olika föreslagna bestämmelserna.

Det finns ytterligare en aspekt på besparingstankegången i propositionen. I denna läggs också fram förslag om skärpta regler för prövning av arvoden till biträden enligt RhjL och till offentliga försvarare. Reglerna härom har godkänts av riksdagen och lagändringarna har trätt i kraft den 1 januari 1982. Vad gäller ersättning till biträden i fall då rättshjälp beviljats i dispositiva tvistemål där ett pilotfall kan tänkas föreligga kan man fråga sig varför biträdet inte skulle kunna få sin ersättning nedsatt, om det visar sig att han så att säga åkt snåskjuts på det andra målet. Om man för enkelhets skull först tänker sig det fallet att ett och samma biträde förordnats i en rad likartade mål, varav ett tidsmässigt kommit litet längre än de andra, förefaller det svärförståeligt varför man inte skulle kunna sätta ned biträdesersättningen i de senare målen till den del biträdet gör anspråk på ersättning för studium av rättsfrågor e. d., och för vilket ersättning utgått i det första målet. Detta torde i själva verket redan före den senaste lagändringen ha varit ett gångbart skäl för att ge arvodet till ett mångsysslande biträde rimliga proportioner. Efter ändringen i 22 § RhjL lär synpunkter av nu nämnda slag få än mera påtaglig betydelse (jfr även propositionen s. 17). Man frågar sig därför varför inte lagstiftaren velat nöja sig med denna väg, när det gäller möjligheterna att spara in statsmedel på rättshjälpsanslaget. Det är svårt att se något annat skäl för att välja den mera radikala lösning som nu föreslås än att man inte tror sig kunna uppnå tillräcklig effekt på den indirekta besparingsväg som fastställande av biträdesersättning representerar.

Varierar man det nu anförda exemplet så, att man tänker sig att man har att göra med ett biträde i pilotfallet och en rad biträden i de övriga målen, blir givetvis saken något mera invecklad, om man via arvodesprövningen vill

sänka statsverkets kostnader för rättshjälpen. Helt uteslutet är det väl ändå inte att man skulle kunna uppnå viss effekt också i denna situation. Det är sannolikt rätt vanligt idag att det parallellt förekommer mål rörande samma typ av fråga vid en rad olika domstolar. Det behöver inte röra sig om dispositiva tvistemål utan kan lika gärna avse mål av annat slag, såsom arvsskattemål, förmynderskapsärenden eller vilken måltyp som helst. I fall av sådant slag brukar det numera bli känt för inblandade ombud eller biträden om något prejudicerande avgörande är att förvänta från högsta domstolen i en likartad fråga. Emellanåt är det för domstolen, t. ex. för hovrätten, känt att något sådant avgörande är att förvänta. Det förekommer då att kontakt tas av eller med vederbörande ombud eller biträde i syfte att nedbringa processkostnaderna. Ofta blir resultatet av övervägandena att något eller några mål tills vidare inte avgörs av underinstansen i avbidan på det prejudicerande avgörandet. Någon olägenhet av denna ordning har inte förmärkts. Det hade varit av stort intresse, om lagstiftaren hade närmare undersökt huruvida man på vägar av nu antytt slag skulle ha kunnat uppnå besparingseffekter på ett betydligt enklare sätt än man föreslår i propositionen.

Förslaget i propositionen utgår från den enkla förutsättningen att man i det enskilda fallet kan bedöma när det föreligger vad man kallar för ett pilotfall. Denna fråga är nu inte så enkel som det möjligen kan synas. I 8 § RhjL meddelas idag ett antal undantag från möjligheten att få allmän rättshjälp. I samtliga dessa fall rör det sig väsentligen om ett konstaterande av vissa föreliggande faktiska förhållanden.

Man skall sålunda konstatera huruvida det rör sig om en angelägenhet, som skall prövas utom riket, huruvida vederbörande är bosatt utom riket, huruvida vederbörande är näringsidkare, huruvida det rör sig om ett anspråk som överlåtits till den rättssökande etc. Det nya i den föreslagna 7 p är att man här lägger till ett hypotetiskt prövningsmoment, nämligen en bedömning av huruvida frågan om rättshjälp kan anstå tills en annan likartad rättslig angelägenhet blivit slutligen avgjord. En första förutsättning för att en sådan bedömning skall kunna göras är, att den som prövar rättshjälpsansökningen känner till förekomsten av en annan likartad rättslig angelägenhet. I propositionen sägs (s. 24) att detta i de flesta fall inte torde vålla några problem. Detta påstående synes förhastat. F. n. finns inte någon garanti för att den enskilda domstolen känner till förekomsten av ett annat mål med "pilotfallskaraktär". Det är främst tillfälligheter som avgör om sådan kunskap är till finnandes. Man måste därför falla tillbaka på någon form av underrättelseplikt för domstolarna rörande de avgöranden som kan påverka en bedömning enligt den föreslagna 7 p i 8 §. Detta tycks också departementschefen mena eftersom han föreslår, att domstolarna bör lämna domstolsverket underrättelse om "anhängiggörande av sådana mål som kan antas vara berörda av den föreslagna regeln i 8 §". Det sägs samtidigt att en sådan underrättelse kan ske mycket enkelt, t. ex. genom att en avskrift av stämningsansökan i målet sänds till verket. De myndigheter som skall besluta om rättshjälp kan då vid behov vända sig till verket för att få upplysningar. Det föreslagna systemet för att skapa garantier för att en tillämpning av den nya 7 p i 8 § vilar på tillräckligt säkert underlag är emellertid otillfredsställande i flera hänseenden. Tanken att den enskilda tingsrätten i samband med att en part anhängiggör talan skall underrätta domstolsverket rörande intressantare mål är orealistisk. I detta skede av en process kan ingen förutse huruvida den verkligen leder till ett avgörande av beskaffenhet att vägleda

rättstillämpningen. Samma invändning kan göras beträffande en underrättelseplikt för hovrätterna. Skall en underrättelseplikt gå ut på att tillhandahålla rättshjälpsmyndigheten ett godtagbart underlag för sin prövning, skulle man egentligen få inrikta sig på de situationer då högsta domstolen har meddelat prövningstillstånd. Men i så fall behövs ingen särskild underrättelseplikt till domstolsverket utan den enskilda domstolen kan lika väl vända sig direkt till högsta domstolen för att få nödiga upplysningar. Om man inte önskar ett sådant någorlunda säkert underlag för bedömningen återstår endast att domstolen får göra ett allmänt antagande angående vilken betydelse som skall tillmätas det förhållandet att en process i en likartad sak inlets vid en annan domstol. Ett så bristfälligt underlag bör inte godtagas som skäl för att neka någon allmän rättshjälp. Det som sagts nu torde vara tillräckligt för att påvisa att propositionens förslag rörande hur urvalet av "rättshjälpsfall" skall gå till utgår från felaktiga förutsättningar. Det finns i själva verket ingen säker möjlighet att i förslaget syfte bedöma en rättshjälpsansökan förrän högsta domstolen verkligen meddelat ett prejudicerande avgörande i ett mål av likartat slag. Först då kan prövningen av det befogade i rättshjälpsansökningen sägas vila på ett konkret underlag som inte försätter beslutsmyndigheten i en brydsam situation. Men i så fall är tanken bakom reformen förfelad. Som redan inledningsvis nämnts så innefattar meddelandet av ett prejudikat i dag inget hinder för att bevilja rättshjälp i ett liknande mål.

I fråga om förslaget att rättshjälpsmyndighet skall ges rätt att enligt 34 § 2 st RhjL besluta om rättshjälpsens upphörande i ett mål därför att myndigheten i efterhand fått kännedom om förekomsten av ett s. k. pilotfall så sägs i propositionen (s. 23) att en sådan befogenhet för domstolen inte bör utnyttjas, om det skulle vara uppenbart obilligt mot parten att rättshjälpen upphör (34 § 3 st RhjL). Man kan då fråga sig, när det över huvud på nu berörda grund är tillfredsställande att ta ifrån en part rättshjälp, som beviljats parten därför att han eller hon har behov av det i en rättslig angelägenhet av stor betydelse för parten. Möjligen skulle man som exempel härpå kunna anföra det fallet att en och samma advokat tid efter annan öppnar processer mot en och samma tillverkare för en påstådd skadebringande egenskap hos viss produkt och därvid varje gång och för varje part väljer det forum för processen som sammanfaller med skadans uppkomst (10 kap. 8 § rättegångsbalken). Det låter sig sägas att ett sådant tillvägagångssätt kan te sig föga förenligt med god advokatsed, åtminstone om vederbörande inte nöjer sig med att enbart väcka talan utan förklarar sig på resp. parts vägnar vilja driva varje mål till sitt slut oberoende av om det mål där talan först väcktes är ett s. k. pilotfall. Botemedlen mot ett dåligt omdöme hos ett juridiskt biträde kan dock inte gärna få vara att beröva *parten* förmånen av rättshjälp. Rimligen bör konsekvenserna av ett sådant handlande drabba biträdet, eventuellt på det viset att han entledigas från sitt uppdrag (jfr 21 § 1 st RhjL).

Förslaget innehåller ingen närmare diskussion om hur detta förhåller sig till nuvarande processuella regler. Det saknas över huvud taget utredning rörande de olika processuella situationer som kan uppkomma för den händelse förslaget skulle genomföras. Det är därför ett starkt önskemål att man först gör klart för sig vilka möjligheter det finns att komma till rätta med eventuella olägenheter av nuvarande ordning genom en tillämpning av eller eventuell justering av rättegångsbalkens bestämmelser, innan man tar ställning till förslaget till ändring i RhjL. Det kostnadsproblem som ytterst

ligger bakom propositionen har till en del att göra med nuvarande regler om forum i tvistemål och om förening av mål. Talan i anledning av skadegörande handling kan enligt 10 kap. 8 § rättegångsbalken alltid väckas vid forum delicti. I paragrafen sägs uttryckligen att om handlingen företagits eller skadan uppkommit på orter under skilda domstolar talan får väckas vid envar av dem. Man kan i belysning av de läkemedelsprocesser som numera blivit vanligare fråga sig om inte processekonomiska hänsyn talar för att denna forumregel ses över. Vidare kan man fråga sig om inte någon möjlighet bör införas att flytta ett tvistemål från en domstol till en annan, när starka processekonomiska skäl motiverar en sådan åtgärd. Ett visst samband med dessa spörsmål har frågan om hur man skall se på reglerna om kumulation i rättegångsbalken. Subjektiv kumulation kan bara förekomma vid en och samma domstol. Man skulle kunna tänka sig att införa en regel om obligatorisk kumulation av tvistemål som rör talan mot samma skadevållare, t. ex. ett läkemedelsföretag. Även reglerna i rättegångsbalken om vilandeförklaring har – som anmärkts av justitierådet Bengtsson vid lagrådsgranskningen av regeringsförslaget – ett samband med den nu föreslagna ändringen i RhjL. Det kan uppenbarligen inte möta några oöverstigliga hinder att göra den mindre justering av ordalagen i 32 kap. 5 § balken som kan visa sig behövligen för att göra det möjligt för domstolarna att formellt vilandeförklara ett mål i avbidan på prövningen av ett likartat fall i högsta instans.

Med den redovisade inställningen i huvudsaken har hovrätten inte ansett det befogat att i detalj granska förslagets lagtekniska utformning. Hovrätten vill emellertid peka på att förslagets grundtanke inte kommit till uttryck i lagtexten. Enligt ordalagen i den föreslagna regeln i 8 § 1 st 7 p. RhjL skall prövningen bero av om frågan om rättshjälp kan anstå till dess en annan rättslig angelägenhet avgjorts slutligt. Att ett mål avgjorts slutligt är emellertid inte liktydigt med att det avgjorts i sak. Målet kan exempelvis ha avskrivits till följd av att parterna träffat förlikning i saken eller att käranden återkallat sin talan. I dessa fall erhålls således inte några vägledande avgöranden.

Hovrätten för Övre Norrland

8 § första stycket 7.

Förslaget att för mål av likartad beskaffenhet, där vägledande avgöranden saknas, möjligheterna till rättshjälp i princip skall vara begränsade till dess ett eller flera s. k. pilotfall har avgjorts är enligt hovrättens uppfattning välgrundat.

Hovrätten ansluter sig till uttalandena i propositionen (s. 22) att det inte är rimligt att låta det allmänna svara för kostnaderna i samtliga samtidigt anhängiggjorda rättegångar, där anspråken stöder sig på väsentligen samma grund och där det är lämpligt att avvakta utgången i mål som kan vara vägledande. När parterna i de olika rättegångarna företräds av ett och samma ombud och samma omständigheter och identisk utredning åberopas till stöd för talan framstår det som än mindre motiverat att driva samtliga processer

med stöd av allmän rättshjälp. När det i sådana fall gäller rättshjälpskostnaderna, främst då ersättning till biträde, torde de enskilda domstolarna ofta ha svårt att få en uppfattning om kostnadernas skälighet på grund av målens antal och svårigheten att bedöma hur stor del av kostnaderna som är gemensamma för samtliga mål. De olika domstolarnas bedömning kan dessutom bli olika. Det är vidare så – som också påpekas i propositionen – att ett större antal likartade mål av svårare beskaffenhet vid flera olika domstolar medför en onormalt stor påfrestning på domstolsorganisationen. Det finns i sådana fall en risk för att domstolarnas handläggning av andra mål försvåras.

Den främsta invändningen som framförts mot ändringsförslaget är att möjligheten för en part att erhålla rättshjälp kan bli beroende av handlandet av andra personer, med vilka han inte har beröring (lagrådets yttrandet sid. 27 i prop.). Reservanten i lagrådet vill i stället utöka möjligheterna att vilandeförklara mål. Hovrätten ansluter sig till departementschefens uttalande att möjligheten att vilandeförklara mål inte räcker till för att hindra processande med stöd av allmänna medel av det slag som ändringsförslaget avser att försvåra.

Hovrätten vill dessutom framhålla att det är önskvärt att motverka onödigt processande inför domstol med stöd av allmänna medel. Det är också angeläget att onödiga tvister över huvud taget inte drivs med stöd av rättshjälp. Även från den synpunkten anser hovrätten att ändringsförslaget är ändamålsenligt. Det ger möjlighet att redan på ett tidigt stadium göra klart för parten och hans ombud att utgången av pilotfall bör avvaktas.

Mot alternativet med vilandeförklaring kan dessutom göras samma invändning som mot förslaget om begränsning av möjligheten att erhålla rättshjälp, nämligen att en part blir beroende av handlandet av andra personer med vilka han inte har beröring. Om man anser det orättvist att en person inte kan få rättshjälp därför att någon annan redan med stöd av rättshjälp driver en process om samma sak, måste man även anse det vara orättvist att en part måhända mot sin vilja får sitt mål vilandeförklarat endast därför att en annan process redan pågår i saken. Det förefaller snarare att från rättssäkerhetssynpunkter vara mer betänkligt att mot en parts vilja kunna vilandeförklara ett mål än att kunna förklara att parten har rätt att driva sin sak vidare men att detta i så fall får ske utan stöd av allmänna medel.

Hovrätten ansluter sig också till bedömningen att möjligheten att nedsätta biträdets arvode med stöd av 22 § rättshjälpslagen inte är tillräcklig för att avstyra onödiga processer av det slag varom nu är fråga. Biträdesersättning skulle sålunda kunna nedsättas med stöd av 22 § 2 st rättshjälpslagen när biträdet genom vårdslöshet eller försummelse föranlett kostnad för rättshjälpen. Enligt hovrättens erfarenhet tillämpas denna bestämmelse ytterst sällan, även om det i många fall kunde finnas anledning att nedsätta ett arvode på grund av att biträdet vållat kostnad för rättshjälpen genom att exempelvis väcka obefogad eller onödig talan. I stället torde man i förekommande fall nedsätta biträdesersättningen under återopande av skälighetsrekvisitet i 22 § 1 st rättshjälpslagen, som även före den senaste lagändringen (SFS 1981:1287) fick anses ge möjlighet att beakta den skicklighet och omsorg med vilken uppdraget utförts.

Om ändringsförslaget genomförs, kan den rättssökande under vissa omständigheter bli tvungen att erlagga rättshjälpsavgift mer än en gång i samma angelägenhet. Är detta en godtagbar konsekvens eller inte?

Om till exempel rättshjälp beviljas i begränsad omfattning för genomförande av t. ex. preskriptionsavbrytande åtgärder, synes enligt gällande bestämmelser rättshjälpsärendet skola avslutas när åtgärderna blivit genomförda, varvid biträdesersättning och rättshjälpsavgift skall fastställas. När den rättssökande efter det att pilotfallet eller pilotfallen avgjorts på nytt begär rättshjälp i angelägenheten torde han formellt komma att få erlægga ny rättshjälpsavgift.

Detta torde bli förhållandet om det tidigare rättshjälpsärendet avslutats. Det kan dock tänkas att det tidigare rättshjälpsärendet fortfarande står öppet. I så fall kan utvidgning ske av den rättshjälp som tidigare beviljats i begränsad omfattning och man undviker den negativa konsekvensen av att den rättssökande får erlægga mer än en rättshjälpsavgift.

Om emellertid det tidigare rättshjälpsärendet avslutats, förefaller det som om ny rättshjälp skulle bli nödvändig om målet förs vidare efter avgörande av ett pilotfall. I detta fall kan emellertid de negativa konsekvenserna enligt hovrättens mening begränsas genom att man med stöd av 12 § rättshjälpslagen nedsätter maximibeloppet för rättshjälpsavgiften för den nya rättshjälpen. En sådan nedsättning kan enligt det nämnda lagrummet äga rum om särskilda skäl föreligger. Hovrätten anser att det i ett fall som det ifrågakarande normalt måste anses föreligga särskilda skäl att nedsätta maximibeloppet. Detta belopp får enligt lagrummets senaste lydelse (SFS 1981:1287) dock inte understiga en procent av basbeloppet för oktober året innan rättshjälp begärs, f. n. 170 kr., om det inte är uppenbart att den rättssökande saknar möjlighet att betala en så stor avgift. I de fall då kostnaderna för den föregående rättshjälpen understiger det då fastställda maximibeloppet med minst ett belopp motsvarande det förut nämnda minimibeloppet behöver f. ö. den rättssökande inte vederfaras någon orättvisa. Sammanlagda rättshjälpsavgiften behöver i sådant fall inte överstiga vad han ändå skulle ha fått betala om den tidigare rättshjälpen inte hade begränsats till viss åtgärd eller vissa åtgärder.

Konsekvensen med ytterligare rättshjälpsavgift uppstår när kostnaderna för den tidigare rättshjälpen varit större än i det förut angivna fallet. Eftersom rättshjälpsavgifterna generellt sett är ganska låga även efter den senaste justeringen, anser hovrätten att det knappast är befogat att påstå att det är oacceptabelt att den rättssökande under vissa omständigheter kan få komma att utge ytterligare ett litet belopp i rättshjälpsavgift i de fall då ny rättshjälp måste beviljas i angelägenheten. Minimibeloppet 170 kr. torde endast undantagsvis vara oöverkomligt. Om den beviljande myndigheten finner det uppenbart att den rättssökande inte har möjlighet att betala något ytterligare i rättshjälpsavgift, kan den rättssökande ju som nämnts helt befrias från avgiften. Hovrätten anser att fördelarna med lagändringen är så betydande att möjligheten att en rättssökande får erlægga viss ytterligare rättshjälpsavgift inte bör vara ett hinder för att genomföra förslaget. Den nya rättshjälpsutredningen bör dock få i uppgift att följa tillämpningen av de nya reglerna och i förekommande fall föreslå de ändringar som kan behövas.

Beträffande frågan vilka mål som skall utväljas till s. k. pilotfall vill hovrätten framföra följande.

I de processer som torde ha gett anledning till ändringsförslaget (mål om skadestånd på grund av p-pillerkonsumtion och s. k. oral galvanism m. m.) har ett stort antal parter gemensamt ombud. Det är också naturligt att personer som önskar driva tvister angående samma sak mot samma motpart i mycket stor utsträckning anlitar samma ombud. I sådana fall torde identiska

grunder ofta åberopas till stöd för talan i olika avseenden och identisk utredning åberopas såsom bevisning. Det torde inte behöva finnas några större svårigheter att i dessa fall i samråd med ombudet välja ut de fall som bör drivas med stöd av rättshjälp. Enligt hovrättens mening torde det inte heller uppstå allt för stora svårigheter att i andra fall, där de rättssökande företräds av olika ombud, avgöra vilka mål som inte bör få drivas med stöd av rättshjälp. Det kan tilläggas att hovrätten har utgått från att den föreslagna lagändringen endast avser de fall då den som söker rättshjälp framställer ett anspråk och inte den motsatta situationen då ett anspråk riktar sig mot någon som söker sådan hjälp.

I övrigt ansluter hovrätten sig till de uttalanden som lagrådets majoritet har gjort i denna del av förslaget (prop. sid. 26 f).

34 §

Som förut anförts kan den rättssökande under vissa omständigheter bli tvungen att erlägga en viss ytterligare rättshjälpsavgift i samma angelägenhet om ändringsförslaget genomförs. Ett sådant fall är då rättshjälpen upphör med stöd av den föreslagna bestämmelsen i andra stycket förevarande paragraf. Enligt det föreslagna sista stycket i paragrafen skall emellertid kostnaderna i sådant fall normalt betalas av statsverket, vilket torde innebära att den rättssökandes rättshjälpsavgift inte till någon del behöver tas i anspråk. Den rättssökande utsätts därför inte för någon orättvisa om han får erlägga rättshjälpsavgift för den nya rättshjälp som kan komma att beviljas när pilotfall avgjorts.

Det framgår inte helt klart huruvida den som i domstol tappar ett mål, i vilket motparten haft rättshjälp som upphört, kan åläggas att svara för kostnaderna för den upphörda rättshjälpen, trots att staten betalat kostnaderna för denna. Av tidigare förarbeten till 31 § och 34 § rättshjälpslagen kan inte utläsas att det varit avsett att tappande part genom att motparts rättshjälp upphört skulle behandlas välvilligare än den tappande part, vars motpart har rättshjälp fram till målets avgörande eller inte alls åtnjuter förmånen i fråga. Hovrätten utgår därför från att tappande part har att ersätta kostnad även för en rättshjälp som har upphört med stöd av denna bestämmelse även om ny rättshjälp beviljas senare, i vart fall när den tidigare rättshjälpen förekommit under handläggning vid domstol. Det kan anmärkas att i 8 § lagen om fri rättegång, som ersattes av rättshjälpslagen, föreskrevs att om inte den part som haft fri rättegång, vilken upphört före målets avgörande, ålades att själv ersätta statsverket kostnaden för den fria rättegången, skulle ersättningsskyldighet åläggas motpart eller annan som enligt lag skulle varit pliktig att gottgöra parten kostnaden.

Hovrätten, som ansluter sig till de överväganden från lagrådets majoritets sida som i övrigt redovisas i propositionen (s. 30), tillstyrker ändringsförslaget.

49 b §

Enligt 49 a § rättshjälpslagen äger domstolsverket och annan myndighet som regeringen bestämmer föra talan mot beslut i fråga om rättshjälp. Någon uttrycklig behörighet för domstolsverket att påkalla prövning av fråga om rättshjälps upphörande finns emellertid inte i rättshjälpslagen. Domstolsverkets behörighet att föra talan mot beslut i fråga om rättshjälp torde inte ha inneburit några nackdelar. Snarare har hovrätten fått det intrycket att

domstolsverkets talerätt inneburit att tillämpningen av rättshjälpslagen blivit mera enhetlig än tidigare, inte minst genom publiceringen i "Domstolsverket informerar" av olika avgöranden i mål och ärenden där domstolsverket har intagit ställning av part. Det är enligt hovrättens mening en inkonsekvens i lagstiftningen att domstolsverket inte uttryckligen har tillagts befogenhet att påkalla beslut i fråga om rättshjälps upphörande, medan verket däremot enligt 49 a § rättshjälpslagen torde äga behörighet att föra talan mot ett beslut av domstol eller rättshjälpsnämnd, i vilket en av domstolen eller nämnden själv aktualiserad fråga om rättshjälps upphörande avgjorts. Det synes vara i linje med domstolsverkets befattnings med rättshjälpsfrågor i övrigt att verket uttryckligen får den befogenhet som avses med förslaget till införande av 49 b § i rättshjälpslagen. Hovrätten tillstyrker därför förslaget även i denna del.

Enligt hovrättens mening bör den föreslagna bestämmelsen införas även om förslaget beträffande 8 § 1 st 7. rättshjälpslagen inte skulle bli antaget.

Övergångsbestämmelserna

Hovrätten har ingen erinran mot det i propositionen framlagda förslaget.

Sammanfattningsvis vill hovrätten framföra att ifrågavarande ändringar i rättshjälpslagen är angelägna för att stärka samhällets kontroll över rättshjälpsresursernas användning och motverka missbruk av rättshjälpsförmånerna. Ändringarna bör därför genomföras snarast möjligt. Enligt hovrättens mening finns inte anledning att invänta resultatet av den nya rättshjälpsutredningens arbete.

Helsingborgs tingsrätt

De problem, som är förknippade med mål av den art de föreslagna lagändringarna tar sikte på, är ej begränsade till påtalade missförhållanden med avseende å rättshjälpsfrågor. Som föredraganden framhållit utgör ifrågakomna mål en stor belastning på domstolsorganisationen och det är från allmänna processekonomiska synpunkter otillfredsställande att dessa mål – vari grundläggande bevis- eller rättsfrågor är gemensamma – samtidigt handlägges vid skilda domstolar. Behovet att skapa en ordning med "pilotfall" är alltså påtagligt.

Tingsrätten finner sig ha anledning utgå från att rättegångsutredningen, som avser att avge ett delbetänkande om rättegången i tingsrätt i början av detta år, kommer att behandla spörsmål som rör handläggningen av sådana mål, varom nu är fråga. Det är tingsrättens uppfattning att en nöjaktig lösning av de problem, som är förenade med en ordning med pilotfall, kräver ingripande ändringar i rättegångsbalken. Bland annat torde det bli nödvändigt att modifiera gällande forumregler och att möjlighet ges att överflytta

tvistemål från en domstol till en annan. Olägenheter är i olika avseenden förenade med förslag, genom vilka man med mindre ingripande åtgärder söker åstadkomma en pilotfallsordning. Vad gäller den i aktuellt lagförslag använda metoden må hänvisas till de synpunkter som framförts av justitierådet Bengtsson i samband med lagrådsbehandlingen.

Om förslag från rättegångsutredningen ej anses kunna avvaktas synes för en temporär lösning vara att välja mellan den i lagförslaget angivna och den av Bengtsson föreslagna utvidgningen av förutsättningarna för vilandeförklaring av mål. Med hänsyn främst till vad tingsrätten tidigare framhållit, nämligen att det är allmänna processekonomiska synpunkter, som inte är begränsade till rättshjälpsfrågor, som motiverar en ordning med pilotfall, anser tingsrätten den senare lösningen vara att föredraga.

Tingsrätten avstyrker således den föreslagna ändringen av 8 § rättshjälpslagen, såvitt avser första stycket 7 och – i konsekvens därmed – 34 och 49 b §§, och hänvisar till den av Bengtsson påvisade möjligheten att utvidga förutsättningarna för vilandeförklaring av mål. Utöver vad ovan anförts ligger till grund för tingsrättens ställningstagande de synpunkter Bengtsson i hänseendet angett i samband med lagrådsbehandlingen.

Den av tingsrätten förordade ordningen förutsätter – på motsvarande sätt som gäller vid den i propositionen angivna – att domstolar känner till förekomsten av sådana mål som kan aktualisera beslut om vilandeförklaring. Det i propositionen (s 24) föreslagna systemet med underrättelse från domstolar om anhängiggörande av mål skulle alltså få en motsvarande tillämpning vid en ordning som bygger på en utvidgning av förutsättningarna för vilandeförklaring.

Tingsrätten vill slutligen beträffande det i propositionen föreslagna stadgandet i 49 b § anmärka att det använda uttrycket "påkalla" kan tolkas så att vederbörande domstol i förekommande fall – utan egen prövning – skulle ha att besluta att rättshjälpen upphör. En omformulering bör ske sålunda att befogenheten anges avse rätt att påkalla prövning av frågan om allmän rättshjälp skall upphöra.

Domstolsverket (DV)

Allmänt

Lagrådet har riktat vissa principiella invändningar mot förslaget om pilotfall. Särskilt anmärkningsvärt har lagrådet ansett det vara att ett så ingripande förslag läggs fram utan föregående remissbehandling. Det är därför enligt DVs mening värdefullt att utskottet nu låter remissbehandla förslaget och på så sätt får det mera allsidigt belyst. DV kan i allt väsentligt ansluta sig till de överväganden och förslag som framlagts i propositionen.

I syfte att åstadkomma besparingar har rättshjälpslagen ändrats vid flera tillfällen under senare tid. Ytterligare ändringar för att åstadkomma kraftiga nedskärningar av rättshjälpsanslaget har aviserats. Mot denna bakgrund är det särskilt viktigt att de krympande resurser som ställs till förfogande för rättshjälpen utnyttjas effektivt och inriktas på områden där behovet av rättsskydd är störst.

Pilotfall

DV har kunnat konstatera att, på sätt som framgår av propositionen, vissa typer av tvister där rättsläget är oklart och omfattande utredning krävs, talan samtidigt väckts i ett stort antal mål vid skilda tingsrätter. Som exempel kan nämnas mål angående skadestånd på grund av p-pillerkonsumtion.

Biträdesersättningen uppgår i dessa mål ofta till mycket stora belopp. Därtill kommer höga kostnader för utomprocessuell utredning. Vidare medför dessa mål en märkbar belastning för domstolarnas arbete. För närvarande finns det mål som rör 34 kvinnor anhängiggjorda vid olika domstolar. Tre mål har hittills avgjorts av tingsrätt. Kostnaderna enligt rättshjälpslagen och lagen om fri rättegång för processerna där har uppgått till 2 110 000 kr., 1 080 000 kr. respektive 590 000 kr. Ett av målen har avgjorts av hovrätt. Kostnaderna för hovrättsprocessen har uppgått till 170 000 kr. Andra exempel på för rättshjälpen dyrbara läkemedelstvister är de som rör Kontrast-U, Oxikinolin och oral galvanism. Ytterligare stora kostnader kan förväntas om inte någon inskränkning i rätten till rättshjälp införs. Den föreslagna lagändringen kommer således att innebära ett effektivare utnyttjande av såväl rättshjälpsanslaget som av domstolsorganisationen.

Det har befarats att ett pilotmål kan dra långt ut på tiden och att den föreslagna regeln därför kan innebära en betydande nackdel för den rättssökande. En ledamot av lagrådet har ifrågasatt om inte den avsedda effekten med förslaget bör kunna uppnås på för den enskilde mindre ingripande sätt, exempelvis genom utvidgning av vilandeförklaringsinstitutionen.

Enligt DVs uppfattning kan det inte anses vara mindre ingripande för den enskilde att vilandeförklara ett mål än att vilandeförklara rättshjälpen, som får anses vara den sakliga innebörden av förslaget. Redan nuvarande regler om vilandeförklaring torde ge utrymme för en princip om pilotfall. Sålunda är de flesta mål som rör p-piller och oral galvanism vilandeförklarade i avvaktan på vägledande avgöranden, bl. a. har Svea hovrätt mot parts bestridande vilandeförklarat sexton p-pillermål. Vilandeförklaring löser emellertid endast delvis problemet med de höga rättshjälpskostnaderna. Således kvarstår fortfarande möjligheten att ådraga rättshjälpen utomprocessuella kostnader. I läkemedelsmålen är dessa kostnader mycket stora, framför allt kostnaderna för biträden och s. k. tekniska biträden. Det kan dessutom inte anses vara en god hushållning med rättshjälpsresurserna att väcka talan om målet senare skall vilandeförklaras.

När det gäller invändningen om att ett pilotfall kan antas dra långt ut på tiden kan det ifrågasättas om inte den föreslagna regeln i stället är till gagn för den enskilde. Skadorna i flertalet av de mål om skadestånd på grund av p-pillerkonsumtion som är anhängiga vid olika domstolar inträffade för cirka 15 år sedan. Flertalet mål anhängiggjordes i början av 1970-talet. Trots den långa tid som förflutit sedan skadorna inträffade har de flesta av målen ännu inte prövats ens i första instans. Endast tre mål har prövats av tingsrätt och ett av hovrätt. Om resurserna hade koncentrerats till ett antal pilotfall hade förmodligen frågorna i dessa mål för länge sedan varit utredda.

Vad därefter gäller möjligheten att låta ett omdömeslöst processande inverka på biträdets ersättning finns redan i dag en sådan regel i 22 § rättshjälpslagen. Erfarenheten från rättstillämpningen visar dock att denna inte ger tillräckliga möjligheter att komma till rätta med rådande missför-

hållanden. Med hänsyn härtill finner DV denna lösning ej ge önskat resultat.

DV tillstyrker således det i propositionen framlagda förslaget men vill anföra följande. Avsikten med förslaget är att utgången i pilotfallet skall ha betydelse för den aktuella angelägenheten. I syfte att avgränsa tillämpningsområdet till de med förslaget avsedda fallen vill DV därför föreslå att lagtexten ges följande lydelse, som närmare anknyter till rättegångsbalkens regler om vilandeförklaring.

"om det för prövningen av den rättsliga angelägenheten är av vikt att en annan rättslig angelägenhet vari anspråket stöder sig på väsentligen likartad grund, har avgjorts slutligt".

Enligt DVs uppfattning är det angeläget att lagförslaget behandlas i sådan takt att det kan träda i kraft snarast.

Det kan finnas skäl att uppdra åt den rättshjälpsutredning som skall tillsättas att följa tillämpningen av den nya bestämmelsen och om så behövs föreslå ändringar.

Justitiekanslerns talerätt

På de skäl som redovisas i propositionen tillstyrker DV förslaget om en vidgad behörighet för verket att föra talan mot beslut i fråga om rättshjälp. I detta sammanhang vill DV emellertid framföra följande. Regeringen har med stöd av 49 a § rättshjälpslagen tillagt justitiekanslern samma talerätt som DV nu har i fråga om rättshjälp. Den föreslagna lydelsen av 49 b § rättshjälpslagen jämte uttalanden i propositionen (s 23) ger vid handen att regeringen avser att även tillägga justitiekanslern en vidgad behörighet i hithörande frågor. DV ifrågasätter om justitiekanslerns talerätt är förenlig med uppdraget att företräda staten i mål som rör statens rätt. Det är enligt DVs mening föga tilltalande att justitiekanslern i egenskap av kärke eller svarande kan föra talan mot ett beslut som rör motpartens rättshjälp och framdeles enligt förslaget skall kunna begära att motpartens rättshjälp upphör. Den "dubbelroll" som härvid tillagts justitiekanslern är enligt DVs mening inte förenlig med en modern processordning och måste, sett ur den enskildes perspektiv, te sig stötande. DV förordar därför att behörigheten för justitiekanslern att föra talan i dessa frågor upphävs.

Rättshjälpsnämnden i Stockholm

Majoriteten

Rättshjälpsnämnden konstaterar inledningsvis att det huvudsakliga syftet med dessa förslag – liksom med övriga redan genomförda ändringar i rättshjälpslagen i anledning av propositionen – är att åstadkomma besparingar. Med hänsyn till det rådande statsfinansiella läget vill nämnden understryka betydelsen av att besparingar åstadkommes men vill också betona vikten av att lagändringar i syfte att uppnå en spareffekt inte kränker för den enskilde medborgaren viktiga rättsliga principer. Det är mot denna bakgrund nämnden avger sitt yttrande.

8 § första stycket 7.

Enligt förslaget skall möjligheten att i en rättslig angelägenhet erhålla allmän rättshjälp i princip vara begränsad till dess annan rättslig angelägenhet, vari anspråket stöder sig på väsentligen likartad grund, "pilotfall", slutligt avgjorts.

Förslaget har utformats så att bestämmelsen kommer att få ett omfattande tillämpningsområde – något som i och för sig är ägnat att skapa svårigheter för de handläggande myndigheterna. Även om en informationsservice i enlighet med departementschefens intentioner inrättas vid domstolsverket kommer stora svårigheter att uppstå vid tillämpningen av lagförslaget. Vederbörande handläggare nödgas nämligen i ett kanske betydande antal fall först bedöma huruvida den rättsliga angelägenhet, vari allmän rättshjälp sökes, kan antagas vara av likartad beskaffenhet med en annan angelägenhet som handläggaren på ett eller annat sätt erfarit vara föremål för prövning i någon instans och därefter hos domstolsverket kontrollera det faktiska förhållandet. Vad som aktualiseras för handläggaren blir med andra ord *dels* frågan huruvida den rättsliga angelägenhet, som avses med en aktuell rättshjälpsansökan, är av sådan beskaffenhet att ett "pilotfall" kan misstänkas föreligga och *dels* frågan huruvida ett "pilotfall" verkligen pågår. Dessa ärenden torde dessutom bli av den svårighetsgraden att handläggaren ser sig nödsakad att hänskjuta dem till avgörande av rättshjälpsnämnden som sådan i stället för att själv fatta beslut. Det torde vara väl känt att rättshjälpsnämnderna – kanske i synnerhet Stockholmsnämnden – arbetar med knappa personella resurser. Ett genomförande av förslaget skulle – som framgår av det ovan anförda – medföra svårigheter för handläggarna vid tillämpningen samt innebära en ytterligare belastning i en redan pressad arbetssituation, vilket i sin tur är ägnat att öka risken för felbedömningar i de avgöranden handläggarna måste fatta.

Departementschefen har framhållit att huvudsyftet med förslaget är att uppnå besparingar. Enligt rättshjälpsnämndens mening hade det varit värdefullt om en närmare undersökning gjorts och redovisats beträffande möjligheterna att inom ramen för gällande lagstiftning uppnå det åsyftade resultatet. Justitierådet Bengtsson har i sin skiljaktiga mening till lagrådsyttrandet anvisat vissa utvägar härutinnan. Departementschefen har emellertid i sin anmälan av lagrådsyttrandet anført att gällande regler inte erbjuder tillräckliga möjligheter att komma till rätta med rådande missförhållanden.

Rättshjälpsnämnden får i anslutning härtill peka på den ändring i rättshjälpslagen som trädde i kraft den 1 januari 1980 såvitt avser möjlighet för ett rättshjälpsbiträde att på statens bekostnad föranstalta om sakkunnigutredning innan angelägenheten kommit under domstols prövning. Före den 1 januari 1980 kunde ett rättshjälpsbiträde föranstalta om en sådan utredning utan begränsning till kostnaden medan biträdet från och med angivna datum får besluta om utredning endast av mindre omfattning (25 § första stycket rättshjälpslagen). Som utredning av mindre omfattning anses en utredning vars beräknade kostnad inte överstiger hälften av basbeloppet för året innan rättshjälpen begärdes (23 § första stycket rättshjälpsförordningen enligt lydelse i förordningen (1981:1213) om ändring i rättshjälpsförordningen). Därest utredningskostnaden beräknas överskrida angivna beloppsgräns fördras tillstånd av rättshjälpsnämnd att föranstalta om utredningen.

De mål om produktansvar m. m. som nu pågår i ett flertal domstolar torde

starkt ha bidragit till framläggandet av förevarande förslag. Emellertid har, såvitt rättshjälpsnämnden har sig bekant, rättshjälpen i dessa mål beviljats före år 1980 – i åtskilliga fall flera år tidigare – då tillstånd att föranstalta om utredning inte erfordrades. Nämnden har visserligen ingen närmare kännedom om storleken av de hittillsvarande utredningskostnaderna i nämnda mål men utgår ifrån att dessa kostnader uppgår till inte oväsentliga belopp. Genom angivna tillståndskrav finns numera inom rättshjälpsystemet ett instrument som är ägnat att inverka bromsande på kostnadsutvecklingen såvitt avser i vart fall utredningarna och därmed också i viss mån rättshjälpsbiträdenas arvoden. Denna bromsande effekt har inte kunnat göra sig märkbar i ifrågasatt mål i domstolarna men nämnden anser att så kan ske i framtiden. Nämnden vill även framhålla att nämnden inte slentrianmässigt ger tillstånd till utredningar utan alltid söker förvissa sig om såväl att utredningen är erforderlig som att den lämnade uppgiften om beräknad kostnad framstår som realistisk och rimlig. Det är således nämndens uppfattning att en förnuftig tillämpning av tillståndsregeln på sikt kan medföra kostnadsdämpningar även om det givetvis är svårt att ange omfattningen därav. Nämnden anser dock att regelns förekomst bör beaktas i förevarande sammanhang. I anslutning härtill vill nämnden – i likhet med justitierådet Bengtsson – framhålla att prövningen av rättshjälpsbiträdenas arvodesanspråk lämnar goda möjligheter att stävja det missbruk som lagförslaget är avsett att komma till rätta med.

I propositionen anför departementschefen att besparingseffekten av ifrågasatt ändringsförslag rimligen kan uppskattas till ca två miljoner kronor. Rättshjälpsnämnden vill inte ifrågasätta att förslaget kan innebära besparingar i och för sig men ställer sig frågan huruvida en besparing med två miljoner kronor – därest denna summa är realistisk – är av sådan omfattning att den motiverar en ändring av så ingripande natur för den rättssökande som förslaget innebär. Härför fordras enligt nämndens mening ytterst starka skäl.

Rättshjälpsnämnden anser att besparingssyftet med lagförslaget förvisso är i hög grad beaktansvärt. Emellertid finner nämnden att de principiella invändningar som kan riktas mot förslaget – detta innebär ju i viss mån ett frångående av viktiga grundsatser som rör rättssäkerhet och allas likhet inför lagen – samt de praktiska svårigheter som kommer att uppstå vid en tillämpning av ändringsförslaget är av den tyngden att nämnden inte anser sig kunna ansluta sig till den föreslagna ändringen av 8 § rättshjälpslagen.

34 § andra stycket och 49 b §

I konsekvens med vad rättshjälpsnämnden anført beträffande förslaget om ändring av 8 § rättshjälpslagen anser sig nämnden inte heller kunna ansluta sig till förevarande förslag till ändringar. Även om förslaget såvitt avser 8 § skulle genomföras hyser nämnden stora betänkligheter mot dessa förslag. Det framstår inte som tillfredsställande att en rättssökande som i enlighet med gällande lag beviljats allmän rättshjälp i en angelägenhet inte skall kunna förlita sig på att förmånen blir bestående utan nödgas befara att den kan komma att upphöra enbart därför att förekomsten av en liknande process – varom kanske varken huvudmannen eller rättshjälpsbiträdet tidigare haft någon kännedom – blivit uppdagad.

Allmänt

Rättshjälpsnämnden vill avslutningsvis anknyta till att departementschefen vid sin anmälan av lagrådsyttrandet tillkännagivit sin avsikt att tillkalla en kommitté för ytterligare överväganden angående rättshjälpsystemet. Som framgår av detta yttrande lägger nämnden såväl praktiska som principiella synpunkter på de nu aktuella ändringsförslagen. Inte minst de principiella frågorna föranleder nämnden till reflektionen huruvida inte förevarande ändringsförslag lämpligen kunde inrymmas inom ramen för den tillämnade kommitténs uppdrag innan ett slutligt ställningstagande sker.

Skiljaktig mening

Tre ledamöter är skiljaktiga och ansluter sig på de i regeringens proposition anförda skälen och bedömningarna till de framlagda ändringsförslagen.

Rättshjälpsnämnden i Göteborg

8 § första stycket 7. och 34 §

Rättshjälpsnämnden avstyrker förslaget.

Rättshjälpsnämnden delar lagrådsledamoten Bengtssons uppfattning att de missförhållanden som ligger till grund för förslaget bör kunna i huvudsak avhjälpas med tillämpning av nu gällande regler. Således bör – då den rättsliga angelägenheten är anhängig vid allmän domstol – rättegångsbalkens regel om vilandeförklaring kunna tillämpas. Vidare kan tillämpningen av 8 § första stycket 6. rättshjälpslagen – prövningen av den rättssökandes befogade intresse att få sin sak behandlad – ge samma verkan som den föreslagna nya grunden. Vid bedömningen av ett biträdes ersättningsanspråk kan slutligen biträdets eventuella vårdslöshet påverka dennes rätt till ersättning enligt 22 § rättshjälpslagen.

Tillämpningen av den föreslagna ändringen kan för rättshjälpsnämndens vidkommande antas medföra tyngre handlägningsrutiner och ökad arbetsbörda. Sålunda torde ett genomförande av förslaget – då endast domstolsverket kan förväntas ha tillräcklig överblick över anhängiga mål och ärenden av aktuellt slag – medföra behov för domstolar och rättshjälpsnämnder att inhämta yttrande från verket beträffande förefintligheten av eventuella pilotfall. En sådan ordning måste verka mycket tyngande för handläggningen och medföra betydande tidsutdräkt. Det torde dessutom – för undvikande av att det beslutsfattande organet blir alltför beroende av domstolsverkets uppfattning – ofta visa sig nödvändigt att nämnda organ genom införskaffande och studium av akter i likartade ärenden söker bilda sig en självständig uppfattning huruvida en "pilotsituation" verkligen föreligger. Rättshjälpsnämndens uppfattning är att rättshjälpslagen redan nu innehåller åtskilliga för ombud och rättssökande svårtolkade bestämmelser. I lagen bör därför inte intas ytterligare bestämmelser av sådant slag.

Lagrådet har i sitt yttrande över förslaget understrukit vikten av att – efter det rättshjälpsavslagits på den nya föreslagna grunden – den rättssökande inte bör var utesluten från rättshjälpsbegränsade frågor, såsom att vidtaga preklusions- eller preskriptionsavbrytande åtgärder. Också departementschefen synes förutsätta ett sådant förfarande.

Rättshjälpsnämnden vill i detta sammanhang anmärka följande. Enligt stadgad praxis sedan rättshjälpslagens tillkomst beviljas rättshjälps i en – rättssökandes synpunkt – rättslig angelägenhet och inte för ett visst förfarande eller visst handläggningssätt. Direktiv till ett biträde hur ett rättshjälpsärende skall eller bör handläggas kan inte lämnas av rättshjälpsnämnden. Enligt nuvarande praxis kan alltså inte rättshjälpsbegränsas till vissa moment i en angelägenhet. (Allmän rättshjälps, sammanställning av domstolsverkets praxis, Nr 45 och Nr 287.) Om den föreslagna ändringen av 8 §, trots de betänkligheter som förut anförts däremot, skulle genomföras synes det därför oundgängligt att det förhållandet att rättshjälps skall kunna beviljas för begränsade frågor kommer till uttryck i lagen.

49 b §

Vad angår denna paragraf synes den vara onödig, om i § 49 a införes bestämmelse av innebörd att domstolsverkets talerätt enligt sistnämnda paragraf icke är begränsad till tiden, såvitt fråga är om talan om upphörande av allmän rättshjälps enligt 34 § rättshjälpslagen.

Rättshjälpsnämnden i Malmö

Rättshjälpsnämnden vill med instämmande i de betänkligheter som lagrådet framfört tillstyrka förslaget.

Rättshjälpsnämnden vill framhålla att propositionen bygger på ett mycket tunt underlag. Regeln i 8 § 7, har tillkommit enbart mot bakgrunden av de s. k. läkemedelsprocesserna. Den bygger på antagandet att det verkligen finns intresse och behov hos parterna i tvisterna att få fram prejudikat. Erfarenheterna av vad som hittills skett i läkemedelstvisterna talar knappast för att så verkligen är fallet.

Nämnden har i sin verksamhet haft att ta ställning till stort antal ansökningar om allmän rättshjälps beträffande läkemedelsskador. Materialet i dessa ärenden har ofta varit ofullständigt. Trots kompletteringar har underlaget för bedömning i ärendet endast sällan varit av tillfredsställande beskaffenhet. Ärendena har varit svåra att avgöra. Rättshjälpsnämnden har därför känt en betydande osäkerhet i dessa ärenden, vilka är av stor betydelse för rättssökandena men också, med hänsyn till de stora kostnaderna, för det allmänna.

Genomförandet av förslaget kan förmodas medföra besparingar på rättshjälpsanslaget men det är nog inte realistiskt att hoppas på alltför stora effekter i detta hänseende. I motiven till förslaget har uppmärksamheten endast varit inriktad på läkemedelsprocesserna. Det hade varit önskvärt att

perspektivet breddats till även andra företeelser. I detta sammanhang vill nämnden peka på en annan typ av ärenden, som kostar det allmänna stora belopp, nämligen vissa fastighetstvister. Ansökningar om allmän rättshjälp från ägare till fastigheter, ingående i gruppbebyggelse, har sålunda ökat markant under senare år. Framför allt utredningskostnaderna uppgår i dessa ärenden till stora belopp. Rättshjälpsnämnden har haft stora svårigheter vad gäller behandlingen både av ärenden angående tillstånd till utredning och av ärenden angående ersättning för gjorda utredningar. Om rättshjälpen inskränks till att avse en eller ett par av fastighetsägarna, bör utredningskostnaderna kunna nedbringas avsevärt. 8 § 7. kan få en viss betydelse för att komma till rätta med denna ärendetyp, men även andra grepp på problemet skulle behövas för att få till stånd en effektiv kontroll.

Justitierådet Bengtsson har i lagrådet anmält skiljaktig mening och avstyrkt förslaget till nya regler om beviljande och upphörande av rättshjälp i s. k. pilotfall. Bengtssons rekommendation att i stället utvidga möjligheterna till vilandeförklaring av mål har samma syfte som förslaget i propositionen. Nämnden har sympati för Bengtssons tankegång såvitt gäller tvister som anhängiggjorts i domstol, men hans linje är inte användbar för det fall att process inte inletts.

I utomprocessuella ärenden är det vanskligt att avgöra om beviljad rättshjälp skall upphöra. Förslaget i 34 § andra stycket inger därför vissa betänkligheter. Rättshjälpsnämnden avstyrker dock inte förslaget i denna del men vill framhålla vikten av att regeln, som inte är tvingande, handhas med stor försiktighet.

49 b § föranleder ej någon erinran från nämndens sida.

Rättshjälpsnämnden i Sundsvall

Rättshjälpsnämnden har i sak ingen erinran mot de ändringsförslag varom nu är fråga. Rättshjälpsnämnden vill endast beträffande 8 § 1 st 7 förslaget understryka att spørsmålet huruvida "frågan om rättshjälp kan anstå" tills annat likartat mål blivit slutligt avgjort givetvis bör bedömas främst från rättssäkerhetssynpunkt. Detta synes böra komma till uttryck i lagtexten på det sätt att denna ges följande lydelse: om frågan om rättshjälp *utan risk för rättsförlust* kan anstå etc.

Mot utformningen av lagförslaget i övrigt har rättshjälpsnämnden ingen erinran.

Socialstyrelsen

Socialstyrelsen får först behandla frågan vad gäller mål hos allmän domstol. Eftersom allmän domstol i princip skall grunda sitt ställningstagande på vad parterna förebringat i målet får den enskilde partens möjligheter att själv svara för material i rättegången betydelse för målets utgång. Den enskildes möjligheter att få rättshjälp blir sålunda av stor vikt i detta sammanhang. De föreslagna inskränkningarna i rättshjälpen avser emellertid inte att definitivt beröva den enskilde möjligheterna att få rättshjälp, utan endast att rättshjälp inte skall utgå under en viss fas av rättegången i vissa speciella mål, såsom anges i det föreslagna tillägget i 8 § första stycket 7 RHL.

Flera av de mål rörande läkemedelsskador som under senare år förekommit i domstolarna är av likartat slag. När olika tvister rör samma effekt av ett visst läkemedel kan det inte anses nödvändigt att samtidigt göra samma utredning i alla dessa mål. Som anges i propositionen gäller detta även om rätts- eller bevisfrågorna inte är identiskt lika. Detta förutsätter dock att avgörandet av ett begränsat antal fall kan antas komma att ge vägledning vid bedömningen av övriga fall. Uppenbarligen är det i det sistnämnda fallet inte sällan fråga om en grannliga bedömning. Det får förutsättas att den myndighet som skall fatta beslutet i rättshjälpsfrågan gör en noggrann utredning innan beslutet fattas.

När det gäller läkemedelsmål har socialstyrelsen sålunda ingen invändning mot förslaget. I detta sammanhang bör emellertid påpekas att de nuvarande läkemedelsprocesserna på sikt kan antas upphöra. Genom den läkemedelsförsäkring som numera finns täcks ersättningsbehovet. Försäkringen gäller emellertid endast för fall där den aktuella behandlingen påbörjats tidigast fr. o. m. den 1 juli 1978. För att den föreslagna bestämmelsen skall få någon mer betydande effekt för just mål om ersättning för läkemedelsskador bör den genomföras nu.

Det är emellertid svårt för socialstyrelsen att bedöma den principiella räckvidden av förslaget eftersom detta kan få effekter också på områden som ligger utanför styrelsens kompetensområde.

I ärenden hos andra myndigheter än allmän domstol är behovet av allmän rättshjälp ofta begränsat. Myndigheterna är som regel skyldiga att själva se till att ärendet blir tillräckligt utrett – jfr t. ex. 8 § förvaltningsprocesslagen (1971:291) och 27 § lagen (1980:11) om tillsyn över hälso- och sjukvårdspersonalen m. fl. Även inom detta område är det dock svårt att bedöma förslagets räckvidd. Här finns vid målens handläggning inte alltid någon direkt motsvarighet till bestämmelserna om vilandeförklaring i 32:5 RB som i mål hos allmän domstol kan utgöra en lämplig grund för bedömning av frågan när rättshjälpen kan ifrågasättas trots att förutsättningar härför föreligger enligt huvudregeln. Detta gäller framför allt i mål där det är fråga om någons rätt i ett visst avseende gentemot det allmänna. Som exempel kan nämnas att någon uppmaning är berättigad till bistånd enligt 6 § socialtjänstlagen (1980:620) men där tvisten gäller vilken kommun som enligt 3 § den lagen skall svara för biståndet.

Socialstyrelsen motsätter sig dock inte att bestämmelsen kommer att gälla även utanför de allmänna domstolarnas verksamhetsområde. Motivledes bör

dock uttalas att i detta fall skall bestämmelsen tillämpas med stor försiktighet.

Socialstyrelsen får slutligen beröra några detaljfrågor. Enligt propositionen skall rättshjälp kunna ges i aktuella fall för vissa begränsade åtgärder såsom t. ex. avbrytande av preskription (s. 23 st 2). Den sökande skall dock härvid särskilt ange detta i sin ansökan om rättshjälp. Det händer inte sällan – särskilt i fråga om allmän rättshjälp utanför de allmänna domstolarnas verksamhetsområde – att sökanden gör sin ansökan utan hjälp av biträde. Det ter sig då stötande om han skulle gå miste om denna begränsade rättshjälp enbart därför att han saknat erforderlig kunskap om hur han skulle ha formulerat sin ansökan. I sådana fall bör – t. ex. genom den beslutande myndighetens försorg – den sökande få hjälp med att utforma sin ansökan.

Om det beslutas att rättshjälpen skall upphöra har den enskilde rätt att besvara sig häröver. Det bör klargöras att de härmed förnade kostnaderna utgör sådana kostnader som enligt förslaget till nytt femte stycke i 34 § RHL skall ersättas av statsverket. I sammanhanget kan påpekas att biträdeskostnader vid besvär för att få offentligt biträde enligt 41 § RHL anses som ersättningsgilla kostnader om besvären bifalles.

Vid allmän rättshjälp skall den som erhåller hjälpen själv erlägga en avgift. Bringas rättshjälpen att upphöra innan vederbörande haft någon egentlig nytta av den bör det klargöras att vederbörande inte behöver erlägga någon rättshjälpsavgift.

Juridiska fakultetsnämnden vid Uppsala Universitet

Det föreslagna tillägget till 8 § innehåller en föreskrift om att allmän rättshjälp ej må beviljas, om rättshjälpsfrågan kan anstå, till dess annan rättslig angelägenhet, där anspråket stöder sig på väsentligen likartad grund, slutligt avgjorts. Beträffande detta förslag instämmer fakultetsnämnden i allt väsentligt i det yttrande över förslaget, som i lagrådet avgivits av justitierådet Bengtsson. Därtill kan fogas följande reflexioner, som emellertid begränsas till fall av rättegång vid allmän domstol:

Även om bevis- och rättsfrågor ligger likartat till i två tvistemål, är dock inte givet, att utgången i målen blir densamma, icke ens i rättsfrågan. Avgörandet av rättsfrågan vilar nämligen på det processmaterial, som parterna i målet tillhandahåller, t. ex. i form av åberopanden av rättsfakta, och härvidlag kommer det icke enbart an på grunden för käromålet utan även på motfakta, som åberopas invändningsvis av såväl kärande som svarande. Den rättsökande, som enligt förslaget skulle vägras rättshjälp, och som har annat ombud än den motsvarande part, som erhållit rättshjälp för sitt pilotmål, har ingen garanti för att alla relevanta åberopanden verkligen framställs i pilotmålet. Också bevisfrågorna vilar på åberopandena, men även bortsett därifrån behöver bevisfrågorna, såsom jämväl Bengtsson framhållit, ingalunda vara i alla avseenden desamma i mål på väsentligen likartade grunder. Detta uttryck i lagförslaget säger ju ingenting alls om bevisningen. Vissa fall med varierande bevisfrågor torde visserligen kunna

upptäckas redan vid prövningen av ansökan om rättshjälp men säkerligen icke alla. Och även om bevisfrågorna i målen skulle vara desamma, vilket för all del mycket väl kan hända, är därmed icke sagt, att också de bästa och mest tjänliga bevismedlen kommer till användning i pilotmålet. Om man verkligen kunde garantera, att det bleve en i allo mönstergill process i pilotmålet, kunde det ifrågasvarande förslaget till utökning av 8 § accepteras. Om förslaget nu genomförs, kan emellertid inträffa, att den rättssökande, som ej får rättshjälp, finner sig förekommen av en part med ett oskickligt ombud, som illa för sin huvudmans talan. Antag vidare, att flera rättshjälpssökande med olika ombud anmäler sig ungefär samtidigt. Hur skall då pilotmålet utväljas? Skall den rättshjälpsbeviljande myndigheten fästa avseende vid om ett ombud framstår som skickligare eller oskickligare än andra? Såsom framgår av departementschefens anmälan av lagrådsyttrandet, förväntar man sig, att efter avgörandet av pilotmålet de återstående målen kan normalt avgöras mycket snabbt. Men detta förutsätter, att rättegången i pilotmålet varit så pass välskött, att utgången verkligen blir vägledande. Att välja och vraka bland ombuden för att erhålla en sådan rättegång kan emellertid väcka misstankar om mannamån. Dessutom kan det väl sägas, att det snabba avgörandet av de återstående målen kan gå i stöpet även av annan orsak, t. ex. att part önskar förebringa ny sakkunnigbevisning.

Det må medgivas, att den nu gällande ordningen kan missbrukas genom att samma ombud eller olika ombud från samma advokatfirma väcker talan i ett antal mål på väsentligen likartad grund vid olika domstolar. Men det finns andra medel att komma någorlunda tillrätta därmed. Ett sätt att stävja missbruk kunde vara att införa möjlighet för domstol att överflytta mål till annan domstol inom samma instans, så att målen kunde förenas i en rättegång. Därmed skulle såväl ombudskostnaderna som domstolskostnaderna och vissa kostnader för bevisningen kunna minskas i icke obetydlig mån. En sådan möjlighet att överflytta mål skulle givetvis behöva vara tvingande för parterna, och den skulle väl medföra vissa ökade inställelsekostnader för part, som kan drabba rättshjälpen, men möjligheten bör kombineras med en modifiering av 11 kap 5 § resp. 21 kap 2 § rättegångsbalken av innebörd, att domstol kan ålägga part att inställa sig personligen till enbart viss del av huvudförhandlingen i en rättegång med flera förenade mål.

Kumulation har vidare en fördel, som man icke uppnår genom sådan vilandeförklaring som föreslagits av justitierådet Bengtsson. Om målen förenas i en rättegång, kan nämligen gemensam mellandom meddelas enligt 17 kap 5 § rättegångsbalken. Särskilt bör här observeras möjligheten i stadgandets andra stycke att ge mellandom över någon eller några av flera relevanta omständigheter, t. ex. om huruvida visst förfarande medför strikt skadeståndsansvar. En sådan mellandom får rättskraft inom det eller de mål, där den ges, men däremot icke utanför rättegången, t. ex. inte i vilandeförklarade mål vid andra domstolar. Visserligen får sådan mellandom icke ges mot parts bestridande med mindre synnerliga skäl föreligger, men om man räknar med att kunna inbespara betydande kostnader, borde detta kunna anses utgöra synnerliga skäl.

Det har försports, att rättegångsutredningen uppmärksammat frågan om överflyttning av mål för att möjliggöra målens förening i en rättegång. Lagstiftning härvidlag bör därför anstå i avvaktan på utredningens förslag.

Ovan har anmärkts, att uttrycket "väsentligen likartad grund" icke säger

något om bevisningen. Uttrycket är hämtat från doktrinen, där det främst använts vid behandlingen av förutsättningarna för att förena flera mål i en rättegång. Dylikt skall ofta – liksom ansökningar om rättshjälp – avgöras enbart på kändepartens framställning. Men om nu syftet med det föreslagna tillägget till 8 § rättshjälpslagen är att hindra processer i mål, som kan enkelt klaras upp efter avdömandet av ett pilotmål, har uttrycket en betänkelig brist. Ordet "grund" hänför sig enbart till kändepartens talan. Men för att kunna avgöra om pilotmålet verkligen blir vägledande, behöver man också känna svarandens inställning. Denna kan vara olika i de enskilda målen. Det behöver ju ingalunda vara så, att svaranden är densamme i alla målen. Svarandeparterna kan vara olika och ha olika inställning till kändepartens anspråk, såsom då olika avtalsparter använt samma standardkontrakt och likartade tvister uppkommit angående samma klausul i avtalet. Svårigheter att tillämpa det föreslagna tillägget kan därför förutses.

Det kan tilläggas, att förslaget kan tillämpas blott på kändeparter. Om det är svaranden, som söker allmän rättshjälp, kan nämligen rättshjälpsfrågan icke anstå.

Väl har departementschefen anfört, att förslaget skall vinna tillämpning även utanför domstolsprocessens område. Men olägenheterna i vad avser domstolsprocessen synes så betänkliga, att fakultetsnämnden redan med hänsyn till dessa finner sig böra avstyrka förslaget.

I de föreslagna tilläggen till 34 § rättshjälpslagen föreskrivs, dels att om någon erhållit allmän rättshjälp, trots att förutsättningar för avslag i 8 § första stycket 7 punkten förelegat, det får beslutas, att rättshjälpen skall upphöra, dels att i sådant fall de uppkomna rättshjälpskostnaderna skall gäldas av statsverket, för såvitt inte särskilda skäl föranleder till att den part, som erhållit rättshjälpen, själv skall stå för kostnaderna.

En konsekvens av fakultetsnämndens inställning till det här tidigare behandlade förslaget blir givetvis, att även detta följdstadgande måste avstyrkas. Det synes föga tillfredsställande, att den som erhållit förmånen av allmän rättshjälp skall utan eget förvållande berövas denna, särskilt som skälen härtill angivits vara av huvudsakligen statsfinansiell karaktär. Även staten bör stå för sina utfästelser. Väl skulle man på det föreslagna sättet komma åt det tidigare berörda missbruket, då ett ombud startat ett antal likartade processer vid olika domstolar men detta icke uppdagats av den rättshjälpsbeviljande myndigheten. Dock klarar sig ombudet i regel genom att redan uppkomna kostnader ersätts. När man försöker drämma till ombudet, är det i själva verket den enskilde parten som drabbas. Antag att denne är kändepart. Målet förutsätts ha prejudikatintresse, varför en rättegång i tre instanser kan förväntas med åtföljande dryga rättegångskostnader. Utan rättshjälp kan parten troligen icke sätta sådana kostnader på spel. Vill det sig väl, har parten rättsskyddsförsäkring, men försäkringsbeloppet är maximerat och förslår kanske inte för en så kostsam process. I många fall skulle parten sannolikt icke se sig annan råd än att återkalla sin talan. Men i en sådan situation skulle svaranden säkerligen icke försumma att göra bruk av sin rätt enligt 13 kap 5 § rättegångsbalken att begära, att målet ändå prövas. Berövad medlen till att processa effektivt skulle kändepartens stå inför den överhängande risken av att käromålet ogillas genom dom, som vinner rättskraft. Och insikten härom torde göra svaranden föga benägen till förlikning. Förslaget synes för tvistemålsprocessens del kunna accepteras blott för de fall, där kändepartens ej hunnit väcka talan eller, om talan väckts, svaranden ej hunnit ingå i svaromål.

De föreslagna tilläggen till 34 § rättshjälpslagen avstyrks därför bestämt. Av enahanda skäl avstyrks förslaget i 49 b § om retroaktiv tillämpning av tilläggen till 34 § på mål och ärenden, där allmän rättshjälp beviljats, innan de nya bestämmelserna trätt i kraft.

Rättegångsutredningen (Ju 1977:06)

Rättegångsutredningen har till uppgift att göra en allmän översyn av rättegångsbalken (RB). Vårt första betänkande kommer att till allra största delen handla om processen i tingsrätt. Arbetet på detta betänkande är nu i sitt slutskede. Vi räknar med att ge trycklov under loppet av mars månad i år.

I ett avsnitt av våra allmänna överväganden behandlar vi ett ämne som fått namnet parallella rättegångar. De rättegångar som vi åsyftar med detta begrepp är av samma slag som de vilka i den nu aktuella propositionen behandlats under rubriken "1.6 Allmän rättshjälp innan pilotfall har avgjorts" (s. 22) och vilka avses med förslagen i de till oss remitterade delarna av propositionen.

Vi är kritiska till propositionens förslag. I många frågor kan vi instämma med vad en ledamot av lagrådet, justitierådet Bengtsson, anført. Vårt förslag innebär att vi angripit problemen på ett annat sätt. Vi vill som vårt yttrande överlämna en kopia av våra överväganden så som de utformats i den allmänna delen av våra motiv till föreslagna ändringar i RB liksom i vårt förslag till lagtext och till specialmotivering¹. Utöver vad som anføres i detta material vill vi anföra följande.

Rättegångsutredningens uppdrag är i hög grad inriktat på att göra förfarandet snabbare och billigare. Vi har att beakta såväl statens kostnader för domstolsväsendet som parternas kostnader. Vår uppmärksamhet är däremot inte särskilt inriktad på mål där någon eller båda parterna har rättshjälp. Den lösning vi har övervägt kan därför – om man vill uppnå särskilda effekter i fråga om statens kostnader för rättshjälp – behöva kompletteras med ändringar i t. ex. rättshjälpslagen. Vi anser emellertid att vårt förslag i allt väsentligt och på ett för den rättssökande väsentligt bättre sätt tillgodoser vad man avsett att uppnå med propositionen. Om målen sammanförs till en domstol får man nämligen de bästa förutsättningarna för en effektiv kostnadskontroll.

Det är tänkbart att det även efter genomförandet av vårt förslag kvarstår ett behov av ändringar i rättshjälpslagen. Hur reglerna i sådant fall bör utformas måste övervägas ytterligare men vissa av de tankegångar som ligger bakom förslagen i den remitterade propositionen torde kunna bilda en utgångspunkt.

Ur rättegångsutredningens kommande betänkande (allmän motivering)

¹ Återges nedan.

13.3 Parallella rättegångar

Under senare år har det förekommit flera uppmärksammade rättegångar angående läkemedelsskador. Rättegångarna har gällt bl. a. neurosedyn, p-piller och röntgenkontrastmedel. Gemensamt för varje typ av läkemedel har varit att ett flertal personer drabbats av likartade skador och sedan yrkat skadestånd av läkemedelsfabrikanten eller staten.

I neurosedynfallet ingavs stämningsansökningar för samtliga skadade till fabrikantens hemvistforum enligt huvudregeln för forumbestämning. Målen handlades gemensamt med stöd av reglerna i 14 kap. RB om förening av mål. I fråga om de andra läkemedlen har däremot varje skadad person väckt en fristående talan vid domstolen i den ort där han behandlats med läkemedlet i fråga (forum för skadegörande handling enligt 10 kap. 8 § RB).

Enligt 14 kap. 7 § RB är det inte tillåtet att förena mål om de väckts vid skilda domstolar och det finns inga möjligheter att överflytta tvistemål från en behörig domstol till en annan. Därför har mål som haft samma grundtema och rört samma sakfrågor kommit att behandlas parallellt vid ett flertal domstolar. Detta har i alla härseenden varit processsekonomiskt ofördelaktigt, särskilt som det i samtliga fall rört sig om kostnadskrävande och invecklade mål. Olägenheterna är så uppenbara att vi inte anser oss behöva redogöra närmare för dem.

Det är inte bara läkemedelsskador som aktualiserar problem av det nu berörda slaget. Motsvarande situation kan uppkomma bl. a. när en vanlig produkt – vilken som helst – uppvisar ett och samma fel i flera fall och det blir fråga om ett produktansvar. I praxis har förekommit rättegångar där samme advokat väckt talan vid olika domstolar som ombud för ett flertal konsumenter, vilka blivit skadade av en viss sorts dörrknoppar av glas. Man kan räkna med att problemen med processekonomiskt omotiverade parallella rättegångar kommer att öka i och med att det släpps ut allt fler invecklade produkter till försäljning samtidigt som konsumenter i allt högre grad görs uppmärksamma på sina möjligheter att ta till vara sin rätt.

Normalt är det samme svarande som förekommer när man har anledning att tala om parallella rättegångar. I p-pillerfallet var det dock tre svarandebolag som instämts. Man kan också tänka sig t. ex. mål där samtliga landsting är svarande. Ingenting hindrar emellertid att partsidentiteten föreligger på kärandesidan. En näringsidkare kan t. ex. vilja stämma ett flertal köpare av en vara för att få betalning, medan köparna å sin sida gör gällande att varan är av tekniskt undermålig kvalitet. Den tekniska bedömning som krävs kan vara av sådan art att en samordnad handläggning av målen ter sig önskvärd.

Mot de processekonomiska skälen för en samordnad handläggning kan i vissa fall tala hänsynen till någon av parterna. De advokater som drivit de hittills uppmärksammande parallella rättegångarna har försvarat sitt tillvägagångssätt med att varje enskilt mål varit unikt och att varje klient haft rätt att få sin sak prövad vid sin egen domstol. Vidare har de påpekat att en del av klienterna blivit invaliderade och därför inte rimligen skall behöva förflytta sig till läkemedelsföretagets hemmaplan.

Nyligen har lagts fram en proposition om ändringar i rättshjälpslagen (prop. 1981/82:28). Propositionen syftar till att minska statens rättshjälpskostnader för bl. a. mål av nu angivet slag. I propositionen föreslås att rättshjälp inte skall få beviljas om frågan om rättshjälp kan anså till dess en annan rättslig angelägenhet, vari anspråket stöder sig på väsentligen likartad grund, har avgjorts slutligt.

Det framlagda förslaget är givetvis ägnat att minska statens kostnader för rättshjälp i mål där talan förs på det förut beskrivna sättet men förslaget utesluter inte att parallella rättegångar även i fortsättningen drivs i onödan. En brist i förslaget är enligt vår mening att den behövliga samordningen mellan de organ som skall besluta i rättshjälpsfrågorna inte tillräckligt beaktats. Det framlagda förslaget synes utgå från att det är en jämförelsevis enkel uppgift att välja ut ett fall som lämpar sig för en prejudicerande prövning. Förslaget innebär vidare – naturligt nog – ingen lösning av kostnadsfrågan när det gäller parter som normalt inte kan få rättshjälp. Det gäller bl. a. juridiska personer och enskilda näringsidkare samt fysiska personer med höga inkomster. Det framlagda förslaget är inte heller invändningsfritt från rättssäkerhetssynpunkt (se yttrande av en lagrådsledamot i den berörda propositionen s. 27).

Enligt vår mening finns det anledning att överväga andra och mer generellt verkande lösningar i syfte att begränsa framför allt statens kostnader för rättegångar av det berörda slaget.

Den forumregel som ibland utnyttjas och som leder till att målen sprids på många domstolar – forum för talan i anledning av skadegörande handling – är tillkommen därför att utredning och bevisning om skada i allmänhet lättast står att erhålla på platsen för den skadegörande handlingen (SOU 1938:26 s. 145). Detta skäl har i allmänhet inte så stor betydelse vid de mera kollektiva skadefallen. Den bevisning som är aktuell har i allmänhet inte så stor lokal anknytning. Det är inte heller så att en kärande generellt har rätt att väcka talan vid sin egen domstol.

Man skulle kunna överväga att göra om forumregeln för skadegörande handlingar så att dess tillämpningsområde inskränktes till något som bättre motsvarar regelns ursprungliga syfte. Om man gör detta löser man emellertid inte problemen med parallella och onödiga rättegångar, om man – som vi senare skall komma till – vill ha kvar en särskild forumregel till förmån för konsumenter. Ändrade forumregler löser inte heller så lätt de problem som är förenade med att det i många fall kan vara flera parter på svarandesidan. Problemen måste i stället lösas från den utgångspunkten att flera domstolar kommer att vara behöriga att ta upp de mål som av processekonomiska skäl bör samordnas.

En möjlighet vore att låta flertalet av de parallella målen vilandeförklaras medan ett eller möjligen några mål drivs som pilotfall. För vilandeförklaring krävs idag enligt 32 kap. 5 § RB att det för målets prövning skall vara av synnerlig vikt att den fråga som är föremål för den andra rättegången först avgörs. Regeln synes visserligen inte ha tillkommit med direkt sikte på situationen, att utgången i ett pilotmål av här avsett slag skall avvaktas; processer av den nu aktuella typen var inte i blickpunkten när bestämmelsen tillkom. Avsikten har dock varit att regeln skall tillämpas bl. a. när utgången i den andra rättegången endast får en mer eller mindre stark bevisverkan i det aktuella målet. Som exempel på fall i vilka regeln är tillämplig nämnde processlagberedningen att hyresgäst och hyresvärd tvistar om tolkning av hyresavtalet och samma avtalsbestämmelse är föremål för tvist i annan rättegång mellan hyresvärd och annan hyresgäst eller mellan andra parter (SOU 1938:26 s. 360).

Enligt vår mening faller otvivelaktigt de parallella rättegångar för vilka vi tidigare redogjort in under det tillämpningsområde för 32 kap. 5 § som processlagberedningen avsåg. En annan sak är att beredningen menade att stor hänsyn måste tillmätas huruvida parterna begär att målets handläggning

skall anstå. I de fall vi nu behandlar har man anledning räkna med att endast den ena parten vill ha målet vilandeförklarat. Paragrafen upptar emellertid inte som vissa andra paragrafer i RB (se t. ex. 17 kap. 5 § andra stycket) någon regel om att den mot parts bestridande får tillämpas endast under vissa särskilda förutsättningar.

Vi har den uppfattningen att 32 kap. 5 § går att tillämpa när det gäller de parallella rättegångar som vi nu behandlar. Man kan emellertid inte komma till rätta med de processekonomiska problemen med parallella rättegångar enbart genom att använda sig av möjligheterna till vilandeförklaring. Det finns nämligen t. ex. inga regler om hur man skall kunna komma fram till beslut i fråga om vilka mål som bör vilandeförklaras och vilka som bör drivas som pilotfall. Kärandena kan med fog misstänkas ha en annan uppfattning i denna fråga än svarandena och flera domare kan tänkas var och en anse sitt mål särskilt lämpat för en uppmärksammas prejudikatbildande prövning. Vidare saknas en samordning mellan domstolarna rörande kostnadsfrågor och annat, vilken kan vara önskvärd om t. ex. alla målen förlikas. En tingsrätt kan inte tillåtas bestämma över en annan tingsrätt eftersom detta skulle strida mot allmänna principer om tingsrätternas ställning i förhållande till varandra.

När det gäller metoden att driva ett mål som pilotfall måste man också beakta att part i annat mål kan träffas av bevisverkan från pilotfallet och därför kan ha rätt till ordinär intervention i pilotmålet (se 14 kap. 9 § RB).

Regler om förening av sammanhängande mål från olika domstolar har nyligen införts i 12 § lagen (1979:1118) om jämställdhet mellan kvinnor och män i arbetslivet. Reglerna har avseende på en situation i vilken ett skadestånd, som en arbetsgivare kan ha att utge, skall tillfalla flera arbetstagare eller arbetssökande att delas dem emellan. Väcks talan mot arbetsgivaren vid skilda domstolar skall handläggningen av målen ske hos arbetsdomstolen, om något av målen hör dit. Annars skall målen handläggas vid den tingsrätt där talan först väcktes eller, om talan väckts vid två domstolar samtidigt, vid den domstol arbetsgivaren väljer.

Enligt vår mening bör jämställdhetslagens system knappast tas som förebild för en reform av mer generell räckvidd, eftersom det systemet kan leda till högst slumpartade och processekonomiskt olyckliga resultat. Vad som behövs är en övergripande samordning mellan domstolarna. Detta kräver att det läggs i en hand att bestämma att målen skall handläggas gemensamt vid en av domstolarna. Den domstolen får sedan besluta om huruvida några mål bör vilandeförklaras medan ett eller några mål drivas som pilotfall eller om alla mål skall drivas parallellt.

Om målen handläggs gemensamt blir utvägen att vilandeförklara alla mål utom ett pilotmål mindre intressant än om målen handläggs vid flera domstolar. Den gemensamma handläggningen skapar nämligen ett utrymme för att i en för alla målen gemensam mellandom enligt 17 kap. 5 § avgöra en principfråga som är gemensam för alla målen. Ätminstone i de fall där målens individuella natur inte kräver att parterna är personligen närvarande vid förhandling för avgörande av principfrågan kan en sådan metod ha fördelar framför pilotfallsmetoden.

Ett samordnande organ av det förut angivna slaget finns enligt 5 kap. 2 § expropriationslagen (1972:719), för det fall att expropriation skall ske av fastigheter som är belägna inom olika fastighetsdomstolars områden. Under vissa förutsättningar kan nämligen i sådant fall regeringen eller, efter

regeringens förordnande, annan myndighet bestämma att frågan om expropriation skall tas upp av viss fastighetsdomstol.

Att beslutanderätten enligt expropriationslagen ligger hos regeringen får ses mot bakgrund av att det i första hand är regeringen som ger tillstånd till expropriation. På de allmänna domstolarnas område har högsta domstolen i andra forumsammanhang tillerkänts en samordnande roll i så måtto att den i vissa fall på ansökan av part kan hänvisa ett mål till behörig domstol (10 kap. 20 § RB). Goda skäl talar för att det bör ankomma på högsta domstolen att besluta också beträffande den samordning som de parallella tvistemålsrättegångarna ger anledning till.

Normalt bör det ankomma på parterna att ta initiativet till en sammanföring av målen. De samhällsekonomiska olägenheterna av parallella rättegångar är emellertid sådana att också ett samhälleligt organ – tingsrätt eller hovrätt – bör kunna ta initiativet.

En första förutsättning för att mål från olika domstolar skall få sammanföras bör vara att målen med nu gällande regler hade kunnat sammanläggas om de varit anhängiga vid samma domstol. De nuvarande sammanläggningsmöjligheterna enligt 14 kap. RB är emellertid så omfattande, att det inte rimligen kan räcka med en sådan begränsning. Det måste finnas väsentliga fördelar att hämta av en sammanföring.

Fördelarna med att föra samman målen till en tingsrätt eller till en hovrätt kan växla i styrka. I vissa av de uppmärksammade läkemedelsfallen har tvistefrågorna rörande ett visst läkemedel varit i huvudsak desamma. I fråga om andra läkemedel har invändningar framförts som gjort att målen i icke ringa utsträckning kommit att uppvisa särdrag. Det har gjorts gällande t. ex. att en eller flera kårande haft fallenhet för viss sjukdom. Även om käromålen haft många väsentliga punkter gemensamma har därför utgången av ett mål inte varit avgörande för utgången av andra. De processekonomiska fördelarna med en gemensam handläggning kan emellertid vara framträdande även i sådana fall. Det mest betydelsefulla är om målen genom en omfattande utredning e. d. är särskilt arbetskrävande och om de resurskrävande momenten är gemensamma i de olika målen.

Fördelarna med en sammanföring av mål måste också vägas mot olägenheterna för den part mot vars vilja sammanföring av målen kommer till stånd. Han bör – särskilt om han har svårt att förflytta sig – inte oskäligt betungas på det sättet att han tvingas till långa resor utan att parterna och samhället gör betydande processekonomiska vinster. Han får inte heller betungas genom att tiden för handläggning av hans mål blir orimligt lång. Lagtekniskt bör förutsättningen uttryckas så att sammanföringen av målen inte får medföra "betydande olägenhet" för någon av parterna. Att kårandena kan vilja ha olika domares syn på fallet bör dock inte under några omständigheter få motivera att flera parallella rättegångar drivs. I sådant fall bör i enlighet med grunderna för vår rättegångsordning kårandena nämligen i stället ta upp fallet så fort och enkelt som möjligt i högre rätt.

Ett sammanföringsbeslut måste rimligen i första hand förutsätta att målen pågår samtidigt. Man kommer därför inte till rätta med successiva onödiga mål. Man kunde tänka sig att för successiva fall besluta om att den domstol som dömt i det tidigare målet också skall handlägga det senare. Frågan är emellertid om man med en sådan ordning når några vinster av betydelse. Det uppstår sålunda knappast några processekonomiska olägenheter av att målet får handläggas av den domstol vid vilken talan väckts.

Avslutningsvis vill vi påpeka att vi inte ser vårt förslag som någon

fullständig lösning av problemen kring parallella rättegångar. Systemet kan behöva förfinas i ett senare skede av reformarbetet. Särskilt bör anmärkas att det med vårt förslag i undantagsfall kan uppstå problem när ett mål, som överflyttats från en domstol till en annan, i ett senare skede av rättegången bör flyttas tillbaka. En sådan situation kan uppstå bl. a. om ett pilotmål har avgjorts och ett annat mål därefter kräver upptagande av en omfattande muntlig bevisning, som med fördel kan upptagas vid en annan domstol. Regler om återflyttning är inte den enda utvägen ur dilemmat. En annan metod är att införa regler om att mål i vissa fall får delas upp, t. ex. så att en viss domstol handlägger endast den del av målet som utgör "knäckfrågan". Sådana regler har ett mycket nära samband med frågor om prejudikatbildningen, vilka vi kommer att ta upp i en senare etapp.

Vårt förslag löser inte heller de allmänna frågorna om i vad mån man i särskilda fall bör använda pilotfallsmetoden eller parallellt driva alla mål fram till ett avgörande. Vilken väg som bör väljas är ofta en svår fråga som måste besvaras på grundval av målns karaktär, partskonstellationerna, ombudsfrågan m. m. Även den nu angivna problematiken har ett nära samband med frågor om prejudikatbildningen. En metod kan vara att t. ex. låta en representativ part föra allas talan (s. k. class action). Till nu berörda frågor återkommer vi i ett senare betänkande.

Ur rättegångsutredningens kommande betänkande (förslag till ändringar i rättegångsbalken)

Nuvarande lydelse

Föreslagen lydelse

14 kap.

3 §

Vill svaranden till gemensam handläggning väcka talan mot käranden angående samma sak eller sak, som har gemenskap med denna, eller rörande fordran, som kan gå i avräkning mot kärandens, *och sker det före huvudförhandlingen, skola målen handläggas i en rättegång. Käromål, som sålunda förenats med huvudkäromålet, är genkäromål.*

Vill svaranden till gemensam handläggning väcka talan mot käranden angående samma sak eller sak, som har gemenskap med denna, eller rörande fordran, som kan gå i avräkning mot kärandens, *skall målen handläggas i en rättegång. Käromål, som sålunda förenats med huvudkäromålet, är genkäromål.*

4 §

Vill någon, som *ej* är part i rättegången, till gemensam handläggning väcka talan mot båda parterna eller *endera* om det, *varom tvistas, och sker det före huvudförhandlingen, skola målen handläggas i en rättegång.*

Vill någon, som *inte* är part i rättegången, till gemensam handläggning väcka talan mot båda parterna eller *en av dem* om det, *som tvisten gäller, skall målen handläggas i en rättegång.*

5 §

Vill part, om han *tappar saken*, mot tredje man framställa återgångskrav eller anspråk på skade-

Vill part, om han *förlorar målet*, mot tredje man framställa återgångskrav eller anspråk på skade-

Nuvarande lydelse

stånd eller annat dylikt, äge, han, innan målet företages till huvudförhandling, till gemensam handläggning med det målet väcka sin talan mot tredje man. Vad nu sagts äge motsvarande tillämpning, om tredje man i anledning av den utgångsaken kan få mellan parterna vill mot någon av dem eller båda väcka talan angående sådant anspråk.

Föreslagen lydelse

stånd eller annat dylikt, får han till gemensam handläggning med huvudkäröålet väcka sin talan mot tredje man.

Om tredje man i anledning av den utgångsaken kan få mellan parterna vill väcka talan mot någon av dem eller båda angående sådant anspråk som sägs i första stycket, får han väcka denna talan till gemensam handläggning med huvudkäröålet.

7 §

Ej må i fall, som avses i 1-6 §§, mål förenas, med mindre målen väckts vid samma domstol och denna är behörig samt för målen samma rättegångsform är tillämplig.

Mål, som avses i 1-6 §§, får inte förenas, om inte, målen handläggs vid samma domstol och denna är behörig samt samma rättegångsform är tillämplig för målen.

Väcks talan som avses i 3-5 §§ efter det att förberedelsen i fråga om huvudkäröålet avslutats får rätten handlägga målen särskilt om målen inte utan olägenhet kan handläggas i samma rättegång.

7 a §

Handläggs mål, som avses i 1-6 §§, vid skilda domstolar av samma ordning får högsta domstolen efter ansökan av part eller anmälan av tingsrätt eller hovrätt förordna att målen skall förenas i en rättegång vid någon av domstolarna, om en sådan ordning har väsentliga fördelar och ej innebär betydande olägenhet för någon part. Om det är lämpligt, får den domstol, som skall handlägga målen, åter särskilja dem.

Beslut som rätten fattat i sådant mål, som på grund av högsta domstolens förordnande överlämnas från en domstol till en annan, skall gälla om inte den domstol, dit målet överlämnats, bestämmer annat.

Ur rättegångsutredningens kommande betänkande (specialmotivering till 14 kap. 7 § rättegångsbalken)

I paragrafen har införts de regler om sammanföring av parallella mål som vi behandlat i den allmänna motiveringen (avsnitt 13.3). En första förutsättning för att målen skall få förenas är att de är sådana att en förening kunnat ske enligt 14 kap. 1-6 §§, om målen handlagts vid samma tingsrätt. En annan förutsättning är att de mål som skall sammanföras är anhängiga vid domstol av samma ordning, t. ex. två tingsrätter.

Förening av målen kommer till stånd efter ansökan av någon av parterna eller efter anmälan av tingsrätt eller hovrätt. I de flesta fall är det den part mot vilken talan riktas som har intresse av att en sammanläggning kommer till stånd och därför kommer att göra ansökan. I andra fall kan en eller flera kärende ha ett motsvarande intresse. För att en domstol skall kunna göra anmälan måste givetvis domstolen som handlägger ett mål på något sätt ha fått kännedom om att det finns parallella mål vid andra domstolar. I flertalet fall vållar detta inga problem eftersom åtminstone den ena parten har intresse av att ge domstolen behövliga upplysningar. Man kan i och för sig ge parterna också en formell skyldighet att upplysa domstolen om pågående parallella mål men en lagreglering härav är förenad med betydande gränsdragningssvårigheter. Behovet av en formell reglering synes inte heller vara särskilt stort. Vårt förslag upptar därför inte några uttryckliga regler om skyldighet för parterna att vara aktivt verksamma i nu berört hänseende.

Beslutande organ är högsta domstolen. Även utan uttrycklig lagbestämelse torde det vara klart att högsta domstolen i normala fall inte bör besluta om förening av mål utan att parterna beretts tillfälle yttra sig i frågan.

För att målen skall få förenas, skall en sådan ordning ha väsentliga fördelar. Vidare bör krävas att någon part inte får betydande olägenhet av att målen förenas. Den närmare innebörden av dessa rekvisit har vi berört i den allmänna motiveringen (avsnitt 13.3). Fördelarna torde regelmässigt vara av processekonomisk natur. Till olägenheterna för part kan främst räknas att parten kan få längre resväg till domstolen och att handläggningen av målet kan komma att fördröjas.

Eftersom det i de fall som avses med de nya sammanföringsreglerna torde vara en vanlig situation att ett eller några mål bör drivas som s. k. pilotfall, bör den domstol, till vilken målen överlämnats, ha möjlighet att särskilja målen. En regel härom har tagits upp i en sista mening av paragrafens första stycke. Genom att målen kan särskiljas kan deldom ges över ett av dem enligt 17 kap. 4 §. Den omständigheten att målen särskiljs kan inte medföra att den domstol till vilken målet överförs blir obehörig. Detta följer av det tillägg som gjorts till 10 kap. 20 §.

I ett andra stycke av paragrafen anges att beslut som rätten fattat i sådant mål, som på grund av högsta domstolens förordnande överlämnas från en domstol till en annan, skall gälla, om inte den domstol, dit målet överflyttas, bestämmer annat. Den ordningen överensstämmer med vad som vanligen brukar gälla inom processrätten när ett behörigt organ överlämnar ett mål till ett annat behörigt organ (se t. ex. 19 kap. 7 §).

Sveriges advokatsamfund

I likhet med lagrådet finner advokatsamfundet det anmärkningsvärt att vedertaget remissförfarande i förevarande fall icke iakttagits.

Av departementschefens överväganden som redovisas i propositionen framgår att den föreslagna lagstiftning som nu är i fråga syftar till att i de fall, då ett stort antal likartade mål samtidigt väcks vid skilda domstolar och då vissa grundläggande bevis- eller rättsfrågor är gemensamma för målen, begränsa rätten till allmän rättshjälp till ett eller ett par s. k. pilotmål. Som exempel nämnes mål som ersättning för läkemedelsskador. Samfundet har sig bekant, att det sålunda beskrivna tillvägagångssättet förekommer men ifrågasätter om det generellt kan anses utgöra ett missbruk av den allmänna rättshjälpen. Även om grunderna för talan i ett flertal ensartade mål är övervägande desamma kan individuella skiljaktigheter föreligga, som motiverar att envar kärande får sin talan självständigt prövad. Fall av missbruk av den allmänna rättshjälpen i berört hänseende kan enligt samfundets mening stävjas inom ramen för gällande lagstiftning på sätt justitierådet Bengtsson närmare utvecklat i lagrådets yttrande över förslaget.

Lagförslaget har emellertid fått en utformning, som inte begränsar dess tillämplighet till den typ av mål eller det förfarande som ovan beskrivits. Tvärtom skulle med stöd av den föreslagna 8 § första stycket 7. allmän rättshjälp kunna förvägras sökande i ett flertal andra typer av mål, t. ex. angående skadestånd vid olyckor eller katastrofer, fel i fastighet m. fl., endast på den grund att annan för talan som stöder sig på väsentligen likartad grund. Det skulle vidare enligt lagförslaget sakna betydelse huruvida antalet mål av aktuell typ var många eller få, om de anhängiggjordes vid en eller flera domstolar eller om kärandena företrädde av samma eller olika ombud. Endast den omständigheten att ett mål, vari allmän rättshjälp beviljats, redan anhängiggjorts vid domstol inom landet skulle vara tillräcklig för att rättshjälp skulle kunna vägras i ett likartat, senare anhängiggjort mål. Den som först väckt talan i ett mål av nu berörd typ skulle ha favören av att få detta behandlat som pilotmål även om en senare sökande skulle kunna åberopa mera beaktansvärda omständigheter för sin talan.

Samfundet finner sig inte kunna tillstyrka en lagstiftning som kan få de ovan beskrivna följderna och som således för de rättshjälpsbehövande skulle medföra en avsevärd inskränkning i det sociala skydd som var rättshjälpslagens grundtanke. Utöver de enligt samfundets mening tungt vägande skäl som av justitierådet Bengtsson i lagrådet anförts mot den föreslagna lagstiftningen kan ytterligare anföras följande.

Sådana mål, vari anspråket stöder sig på väsentligen likartad grund, kan, beroende på vem svarandeparten är, vid vilken domstol talan väckes, parternas processföring och övriga olika omständigheter komma att avgöras vid olika tidpunkter och med olika utgång, även om de instämts samtidigt. Vilket av målen som är mest lämpat som pilotmål kan inte med säkerhet på förhand avgöras. Det mål som utses till pilotmål kan exempelvis på grund av speciella omständigheter eller mindre skicklig processföring från kärandeombudets sida leda till ett för efterföljande mål svårforcerat prejudikat. Vid framgång i ett pilotmål, efter vilket ett flertal mål kan komma att väckas mot

samma svarande, kan de efterföljande löpa risk att inte få ut de skadestånd de tilldöms. Ett förlikt eller inte fullföljt pilotmål kan avsevärt fördröja efterföljande mål med risker för såväl bevisförstöring som preskription och utan att kunna återropas som prejudicerande.

I flertalet av de typer av mål, som kan komma att omfattas av den föreslagna lagstiftningen, torde rättshjälp komma att sökas hos rättshjälpsnämnd. Avgörandet av i vilket mål rättshjälp skall beviljas kommer sålunda att ske i administrativ ordning och utan att en saklig prövning kan göras. Även den föreslagna möjligheten för domstolsverket att påkalla beslut om att redan beviljad allmän rättshjälp skall upphöra i vissa mål till förmån för ett pilotmål kan medföra att sakliga skäl inte till fullo beaktas.

Såsom huvudsakligt skäl för den föreslagna lagstiftningen anføres en förmodad besparingseffekt om ca 2 milj. kr. Samfundet tillåter sig emellertid betvivla att nettoeffekten skulle bli ens så stor med hänsyn särskilt till det administrativa merarbete som skulle uppkomma i olika led. Även om besparingseffekten skulle bliva inte helt obetydlig, måste den vägas mot de påtagliga riskerna för rättsförluster. Då dessutom redan befintlig lagstiftning på sätt ovan berörts ger möjlighet att komma åt mindre omdömesgillt processande avstyrker samfundet att förslaget läggs till grund för ny lagstiftning.

Sveriges domareförbund

Förbundet har sedan länge konstaterat att gällande regler gör det möjligt för advokater att samtidigt utverka rättshjälp vid ett flertal domstolar för omfattande och kostnadskrävande rättegångar, i vilka utgången berott på prövningen av en eller flera rättsfrågor som varit desamma i samtliga mål. Såsom anmärkts i propositionen har detta särskilt varit fallet beträffande ett antal mål om påstådda biverkningar av läkemedel. Om i dessa fall rättsfrågorna blivit prövade i något eller några pilotmål, skulle frågan om beviljande av rättshjälp eller fortsättande av redan beviljad sådan enkelt kunna lösas i andra mål. Emellertid har det ofta mött svårigheter att föra fram något mål såsom pilotmål, enär det inte ens kunnat styrkas att medlet haft den påstådda biverkningen. I åtminstone en tingsrätt har väckts fråga om upphörande av rättshjälp med motivering att svårigheterna att i ett individuellt fall styrka ett dylikt orsakssammanhang varit oöverkomliga. Något återkallande av rättshjälp på sådan grund har dock, domareförbundet veterligt, inte skett.

I de nu åsyftade målen har det för bifall till talan inte varit tillräckligt att orsakssammanhang blivit styrkt. Det har nämligen ytterligare erfordrats att den som salufört medlet antingen skall anses utan vidare ansvarig för skadlig verkan därav, varom lagstiftning dock saknas, eller att säljaren på grund av garantiåtagande eller vårdslös saluföring ådragit sig ansvar för inträffad skada. Domstolarna i första instans har, i de fall då orsakssammanhang inte blivit styrkt, i enlighet med rådande processrättslig praxis inskränkt sig till att konstatera detta och inte gått in på en prövning av den hypotetiska frågan

huruvida säljaren skulle ha blivit ansvarig om orsakssammanhang befunnits föreligga.

Emellertid har Svea hovrätt nyligen i ett fall om biverkan av läkemedel, där orsakssamband ej blivit fastställt, fortsatt prövningen till att omfatta även det hypotetiska fallet att sådant samband förlegat. När hovrätten sålunda utsträckt sin prövning utöver vad det individuella fallet krävde har detta tydligen skett i syfte att åstadkomma ett pilotfall. Om den av hovrätten tillämpade metoden vinner vidare tillämpning, skulle en avsevärd begränsning av rättegångarna i läkemedelsmål kunna ernås. Därigenom skulle också läggas en grund för en sådan begränsning av behovet av rättshjälp som avses med propositionen.

Oavsett om denna bedömningsmetod kommer att tillämpas i fortsättningen, anser domareförbundet med hänsyn till de synnerligen stora kostnader för det allmänna som är förenade med dessa mål det likväl motiverat att möjligheterna till rättshjälp begränsas på det sätt som föreslås i propositionen. Förbundet anser bestämmelserna vara i sig väl övervägda och ägnade att på ett tillfredsställande sätt tillgodose de enskildas anspråk på rättsskydd. Från praktisk synpunkt kan dock de föreslagna bestämmelserna vara svåra att tillämpa på sådant sätt att ansökan om rättshjälp omedelbart kan avslås. Det torde ofta bli nödvändigt att låta ifrågavarande prövning anstå tills svaranden ingått i svaromål. 34 § 2 st i förslaget kan därför komma att bli det viktigaste korrektionsmedlet.

Förbundet vill tillägga att de avsevärda rättshjälpkostnader och den stora belastning på domstolsorganisationen, som ifrågavarande mål föranlett, inte beror enbart på att målen är talrika utan också på att de instämts till många olika tingsrätter. Om talan i stället instämts till det allmänna tvistemålsforum enligt 10 kap. 1 § rättegångsbalken, dvs. till en enda tingsrätt, skulle kostnaderna ha blivit avsevärt lägre. Rättegångsutredningen torde ha tagit under övervägande att föreslå en regel om att tvistemål kan flyttas till annan tingsrätt, om så är påkallat med hänsyn till rättegångskostnaderna. Därest en sådan regel lagfästes, skulle åtminstone en del av de påtalade olägenheterna undgås och de föreslagna nya reglerna i rättshjälpslagen bli mera effektiva.

